

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav Etnologie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Kristýna Krajáková

Mesoamerika v klasickém období: případ Teotihuacan

Mesoamerica Within the Classical Era: the Case Teotihuacan

Praha 2012

Vedoucí práce: Zuzana Korecká, Mgr.

Poděkování

Tímto bych chtěla poděkovat své vedoucí bakalářské práce Mgr. Zuzaně Korecké za pomoc a především za trpělivost, kterou musela často projevovat při naší vzájemné komunikaci. Obzvláště oceňuji její ochotu být nápomocna i ve chvílích nepřítomnosti z důvodu zahraničních cest a příslibenou možnost vycestovat do tohoto kulturního areálu v následujícím magisterském studiu. Za velice inspirativní také považuji samotné studium oboru etnologie, které mě přivedlo k do té doby mě nepříliš známému tématu mesoamerických kultur, konkrétně první přednášky doc. Kašpara Úvod do dějin a kultury Latinské Ameriky I., II. Objevené téma jsem pak dále mohla rozvíjet právě na přednáškách Mgr. Korecké Kultury Mesoameriky a Etnologie Ameriky, na jejichž základě vznikla naše budoucí spolupráce. Veškeré zkušenosti, které jsem získala při psaní této práce, náměty a připomínky konzultantů budou bohatě zúročeny i při psaní diplomové práce, ve které bych dané, poněkud obecné téma chtěla zúžit a rozvíjet v oblasti výtvarného umění.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V .....dne.....

podpis

Abstrakt

Cílem bakalářské práce je objasnit základní kulturní a společenskou konfiguraci mesoamerického města Teotihuacan, které v prvním tisíciletí našeho letopočtu po dobu minimálně pěti set let aktivně ovlivňovalo kulturní oblast mexické náhorní plošiny a přilehlých regionů a které, i po svém kolapsu, zůstalo integrální součástí mesoamerické kultury, ať již v podobě rozbořeného a vylištěného náboženského okrsku či jako skrytý původce přejatých prvků kultur následujících.

Teotihuacan byl významným mesoamerickým urbánním centrem, které svou velikostí a stupněm sociální organizace mimořádně převyšovalo úroveň jiných sídelních struktur na tehdejší americkém kontinentu. Je odhadováno, že v šestém století n.l. bylo šestým největším městem na světě s populací dosahující až 200 000 obyvatel. Název města je odvozen z jazyka o několik století starších Aztéků *nahuatl* a znamená „místo, kde se lidé stávají bohy“. Toto a mnohá další neoriginální označení týkající se Teotihuacanu pramení z nedostatku primárních historických pramenů, jež ztěžuje pátrání po etnické identitě obyvatel města i jejich jazyku. Současní badatelé jsou odkázáni převážně na archeologické nálezy ať už z Teotihuacanu samotného či lokalit obchodně a politicky spřízněných. Kromě architektonických památek jsou nejčastěji zastoupenými dochovanými pozůstatky nástěnné malby, keramické výrobky a kamenné artefakty. Hlavním cílem je vytvořit kompilační práci, ve které budou vyloženy nejdůležitější poznatky z výzkumů tohoto archeologického naleziště a vyvrátit některé dodnes tradované objevy. Jádrem textu vychází z poznatků současné americké archeologie a antropologie, především z článků George L. Cowgilla a Annabeth Headrick.

Abstract

The goal of this bachelor thesis is to explain basic culture and social configuration of the mesoamerican city Teotihuacan, which had in the first millenium AD great influence on mexican highland and surrounding regions for at least five hundreds years, and which, despite its fiery destruction, has survived and remained unseparable part of Mesoamerican culture area, even if perhaps only like destructed religious site or like a hidden culture inovator and bearer.

Teotihuacan was important Mesoamerican urban center that by its size and level of social organization uncommonly exceeded qualities of other city-like sites on American continent. Its estimated population in sixth century AD was probably around 200 000 people, which makes it the sixth largest city on Earth in that time. The name of the city derives from couple centuries older Aztec language *nahuatl* and means „the place where men become Gods“. This and much more non-original designation are based on we have very little historical sources and so it's diffuclt to uncover ethnic identity or spoken language of Teotihuacan residents. Thus the work of contemporary scholars lies mostly on archeological research in the site itself or areas related historically by trade and politics. Most frequently they are dealing with architecture objects, mural paintings, ceramics and stone artefacts. This work strives to compile and clarify the most important discoveries and disprove some generally accepted assumptions about Teotihuacan. The core of the text followes premises of American archeologists and anthropologists, especially George L. Cowgill and Annabeth Headrick.

Klíčová slova

Mesoamerika, Teotihuacan, Formativní a Klasické období, Společnost, Výtvarné umění

Key words

Mesoamerica, Teotihuacan, Formative and Classic period, Society, Art

Obsah bakalářské práce

1. ÚVOD	8
1.1 Teoretické pozadí	8
1.2 Teotihuacan	11
2. KULTURNÍ AREÁL MESOAMERIKY	14
2.1 Kulturní areál Mesoameriky, jazyky a chronologie	14
2.2 Přírodní podmínky Mexického údolí a Teotihuacanu	15
2.3 Historický vývoj oblasti	17
2.3.1 Prehistorie Ameriky	17
2.3.2 Historie osídlení Mexického údolí	19
3. TEOTIHUACAN	20
3.1 Historie výzkumu v oblasti	20
3.2 Nerostné bohatství, způsoby obživy Teotihuacanu	23
3.3 Dějiny – vzestup a pád, akulturační vlivy	24
3.4 Společnost a pohřební praxe	29
3.5 Náboženství, Výtvarné umění a Symbolický systém	35
4. ZÁVĚR	43
5. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ODBORNÝCH PRAMENŮ	45
7. SEZNAM OBRAZOVÝCH PŘÍLOH	46
6. PŘÍLOHY	47

1. Úvod

1.1 Teoretické pozadí

Studium mesoamerických kultur se potýká hned s několika zásadními problémy, které do určité míry přímo znesnadňují cokoli o obyvatelích či dějinách tvrdit s jistotou. Obzvláště v případě předklasických a klasických kultur, do kterých Teotihuacan náleží, se tento problém ještě vyostřuje vzhledem k nedostatku etnohistorických pramenů. Jako ve všech vědních odvětvích eurocentricky chápané vědy, byla i zde projevována snaha rozčlenit a roztrždit kultury a jejich obyvatele do množství různých příhrádek historických, jazykových či etnických. Je zřejmé, že záměrem prvních badatelů bylo skrze různorodou klasifikaci lépe uchopit a porozumět těmto kulturám, v ideálním případě je porovnat a sestavit určitý hierarchický žebříček kulturního vývoje. Ač je již dnes tento evolucionistický přístup v antropologii překonán, spoléhání na empirické důkazy a racionální porozumění stále přispívá k základní orientaci v tématu tak složitém, kterým bezpochyby velice vzdálené kultury Mesoameriky jsou, že se bez těchto vodítek jen ztěží obejdeme. Cílem této práce je hlavně předložit základní spektrum vědecky doložených faktů o Teotihuacanu, ale také nevyhýbat se předpokladům a idejím, které budou, alespoň z části, zcela jistě v budoucnosti vyvráceny. Dalo by se říci, že zkušenost současných badatelů s Teotihuacanem je právě plná nejistých odhalení a dohadů a dlužno dodat, že právě prostor pro na důkazech založenou imaginaci je jedním z největších lákadel badatelské činnosti v této oblasti.

Považuji také za důležité zmínit problém týkající se emic a ethic přístupu k mesoamerickým kulturám. Studium takto odlišných společností přináší svého druhu výhodu, že totiž s prvním poznáním k nim člověk přistupuje jako do určité míry nepopsaný list papíru, není zatížen předchozími znalostmi a významy a dokáže tak tuto kulturu vnímat v její jedinečnosti a komplexnosti, přistupuje-li k ní však zcela otevřeně a bez předsudků. Ale právě ony předsudky, nedokáže-li se jich zbavit, mohou způsobit mnoho nedorozumění a v některých hůře pochopitelných oblastech, jako třeba rituály obětování, dokonce nechuť vstoupit do diskuze v myšlenkovém kontextu dané kultury. Pro porozumění kultur Mesoameriky je však emický přístup zásadním předpokladem, zejména v rovině náboženství, které prostupovalo všechny úrovně společnosti. Zvláště pak v případě Teotihuacanu, který byl, alespoň podle dostupných etnohistorických postkoloniálních dokumentů vnímán jako religiozní středobod mexického náhoří a ještě pravděpodobněji Teotihuacánci sami sebe a své město takto pojímali. Tento přístup je až

na výjimky dnešnímu sekularizovanému západnímu člověku cizí, vyhrocená religiozita a s ní související provádění smrtelného rituálu je tak poněkud mimo hranice našeho každodenního života a jen velmi obtížně si dokážeme představit, do jaké míry zasahoval tento akt a celkový stav mysli všechny další složky společnosti. Právě v tomto bodě zkoumání Teotihuacanu spatřuji největší, nikoliv však jedinou překážku.

Za poněkud problematické můžeme označit již samotné vymezení území Mesoameriky, kde je třeba rozlišit kulturologické a geografické hledisko. V prvním případě můžeme hovořit v podstatě o uměle vytvořeném kulturně-geografickém areálu podle uznávané definice P. Kirchhoffa (1943), která je založena na vzájemné propojenosti, přejímání a podobnosti v oblasti jižního Mexika, Guatemaly, Belize a severního Hondurasu, Salvadoru a Nikaragui. Naopak zeměpisné vymezení, vycházející z přirozených přírodních či politických hranic, odpovídá spíše pojmu Střední nebo Centrální Amerika, která někdy bývá považována za součást Ameriky Severní a zahrnuje státy Guatemala, Belize, Salvador, Honduras, Nikaragua, Kostarika a Panama, někdy také společně s Malými a Velkými Antilami či Mexikem. Různost definic a nejasné používání pojmu Mesoamerika vyplývá jednoduše z důvodu, že nelze rozdělit kontinent na několik oddělených oblastí a nebrat přitom v potaz jejich společný a dlouhodobý vývoj s různou mírou kulturních kontaktů a výměny, badatelé se pak při řešení této problematiky uchylují k pomocným diferencujícím charakteristikám jako jsou klimatické podmínky, způsob obživy či jazyk jako v případě P. Kirchhoffa.

Tohoto tématu se týká i širší teoretický rámec, ve kterém se rozhodneme Teotihuacan jako jakoukoliv jinou kulturu vnímat. Za základní můžeme považovat přístup M. Herskovitse, který se dívá na kulturu v jejím průběhu a životě jako na neustále se proměňující, nikoliv jako na souhrn myšlenek idejí a vzorců, jež ji trvale konstituují. Je-li tedy nějaká kultura v určitém období zdánlivě statická, tedy vypadá to, že velmi odmítá přejímání cizích kulturních prvků, je dosti pravděpodobné, že předcházelo období, ve kterém probíhala dynamická změna způsobená akulturačním vlivem jiných kultur a že v nějakém následujícím opět zase bude. Tímto pohledem je nutné vidět i Teotihuacan, který zdá se, tíhnul spíše ke konzervativnímu přístupu v oblasti kulturních výpůjček, jak nám napovídají archeologické nálezy z klasického období, kdy je za preferovaný výtvarný i architektonický styl považován ten, který byl přejat v počátku historie osídlování a výstavby města či v následujících obdobích vytvořen jako inovativní, ovšem stále v rámci kultury města. Máme jen málo důkazů odkazujících na jinou než teotihuacanskou provenienci, nalezenou mimo cizinecké čtvrtě. Z tohoto úhlu pohledu tak získáváme

několik kulturních prvků, které můžeme označit za tradičně teotihuacanské – jako talud tablero či zvláštní druh kadidelnic, které se v různé míře objevují napříč Mesoamerikou, ale které nemusely být nutně vyvinuty Teotihuacánci, byť jsou pro ně do určité míry typické. Problematiku kulturní dynamiky je tak třeba mít neustále na paměti, protože tíhneme k označování a škatulkování kultur a jejich složek jako neživých a neměnicích se struktur. Budou-li se pak v následujícím textu objevovat tvrzení osobující si univerzálně platný výklad pro celé období vývoje Teotihuacanu (rozkvět asi 100 př.n.l – 600 n.l.), stane se tak čistě z potřeb nastínit jeho obecnou konfiguraci, ve smyslu stanovení důležitých složek kultury. Zároveň je třeba říci, že kromě sledování empirických faktů také bude kladen důraz na výsledky práce A. Headrick, která se více snaží o interpretaci a rozpletení jednotlivých významů archeologických pozůstatků. Kromě samotného popisu je tak cílem i porozumění světonázoru Teotihuacanu, i když je zřejmé, že výsledné domněnky se zakládají na omezeném chápání nálezů, jež po sobě tato kultura zanechala. Z tohoto důvodu je třeba ještě vysvětlit poslední teoretický problém, který souvisí v podstatě se vším výše zmíněným, a to je problém reflexe rozšíření obecně mesoamerických kulturních prvků a jejich významů. V tomto směru se objevují dva možné extrémní pohledy, závislé na metodologickém a teoretickém postoji, ze kterých vychází následná interpretace, jež může být „pravdivá“ nebo jen pouze empiricky dobře podložená (Cowgill 1997: 130). Kulturní materialisté jako W. Sanders či R. Santley zakládají tak své interpretace na environmentálních a ekonomických faktorech, avšak opomíjejí válečnictví či náboženství, jelikož není explicitně zobrazeno. Ostatní, například A. Headrick či G. Cowgill, naopak vyzdvihují interpretace zřejmých faktů právě z hlediska náboženství a ideového systému. Další oblast, ve které dochází k rozkolu při výkladu teotihuacanské kultury, souvisí s akulturačním procesem, lépe řečeno s odmítáním jeho vlivu vzhledem k nedostatku přímých historických důkazů či naopak přeceňováním společně sdílených pan-mesoamerických rysů. Blíže tak jeden přístup operuje s kulturními prvky jako samostatnými a nezávislými ve výkladu na ostatních ať už předcházejících či následujících kulturách, čímž dochází v podstatě k popírání kontinuity kulturního vývoje Mesoameriky jako celku. Tímto paradigmatickým je znám G. Kubler, z druhé strany, protipól zastával například E. Seler, který volně propojoval náboženství Aztéků a Teotihuacanu. V současnosti se zdá být více užitečné druhé hledisko, které umožňuje pomocí analogií hlavně z mayského, zapotéckého, aztéckého, ale i obecně amerického světa vhléd do každodenního života, určovaného náboženskou a státní ideologií. Konkrétním příkladem může být třeba práce G. Cowgilla, který navrhuje, že postklasické a postkolonizační

nahuatl písně mohou poskytnout vhled do teotihuacanských glyfů nebo K. Taubeho, který hledá vodítka k vysvětlení ikonografie až v tradicích severoamerických indiánů. Teotihuacan tak dle nich můžeme integrovat do kulturního kontextu Mexického údolí, pan-mesoamerického a pan-amerického, nelze však opomíjet fakt, že proces akulturace závisí mimo jiné na selektivnosti a tudíž ne vše, co je podobné, musí být vykládáno stejným způsobem a neposledně se může v průběhu historie měnit. Komparativní metoda tak má i v dnešní vědě uplatnění, je však nutné brát zřetel na dynamiku kulturní změny.

1.2 Teotihuacan

Existence Teotihuacanu jako urbánního komplexu je doložena od prvního století našeho letopočtu, kdy se velmi záhy stává vůdčím kulturním fenoménem celé oblasti mexického náhoří a jeho vliv v podstatě trvá až do sedmého století, kdy dochází k náhlé destrukci města a jeho postupnému vyliďňování. O příčinách kolapsu se v badatelských kruzích vedou diskuze bezmála 50 let, zdá se však, že se jedná o souhru více okolností. Není bez zajímavosti, že obdobně se nedokáží uspokojivě vysvětlit i kolapsy dalších kultur Mesoameriky. Teotihuacan se nachází na mexickém náhoří v údolí přibližně padesát kilometrů za současným hlavním městem Mexico D.F. v nadmořské výšce asi 2150 metrů a mezi mnoha spekulovanými důvody k osídlení relativně méně úrodné, na srážky chudé oblasti je především nerostné bohatství a dostatek vodních pramenů. První archeologické nálezy spojované s teotihuacanskou kulturou dokládají osídlení oblasti okolo roku 600 př.n.l.. Původní zemědělské osady se v pěti následujících stoletích postupně rozrůstají až dosáhnou úrovně vysoce vlivného městského centra s řemeslnými dílnami, státem dotovanými ubytovacími dvorci a velkoryse pojatými sakrálními stavbami – pyramidami Slunce a Měsíce a Citadelou. V tomto období největšího kulturního růstu, datovaném v rozmezí prvního až šestého století n.l., jsou doloženy čilé obchodní kontakty a pravděpodobně i zásahy do vládnoucích struktur v oblasti Guatemalské vysočiny a Yucatánu.

Město Teotihuacan (mapa ceremoniálního centra, viz. Příloha č. 1), je rozděleno na pomyslné kvadranty osami, které sledují čtyři základní světové směry. Z obou stran, podél severojižní osy Aztéky nazývané Cesta mrtvých - obzvláště v její severní části - stojí množství tzv. tříchramových komplexů či pyramid, jejichž význam není dosud jednoznačně určen, je však zřejmé, že hrály výraznou, pravděpodobně náboženskou či politicko-správní roli. V místě, kde se osy střetávají, stojí jedna ze tří nejznámějších

teotihuacanských budov - pyramida Opeřeného hada či také Quetzalcoatlův chrám. Tato šestiposchod'ová 20 metrů vysoká pyramida s basreliéfy opeřených hadích hlav byla vystavěna na rozlehlém nádvoří obehnaném vysokou zdí, dvorec byl později prvními Španěly nazván Citadela. Cestu mrtvých v její nejzazší severní části uzavírá ceremoniální náměstí zakončené pyramidou Měsíce, jejíž podesta měří přibližně 150 metrů a byla v průběhu existence města několikrát přestavěna. Obrysy pyramidy korespondují s nedalekou horou Cerro Gordo, což je považováno za jeden z leitmotivů teotihuacanské kultury obecně, tedy provázání sféry přírodní a lidské v jeden celek a tak podpoření ideologie města, místa zrození a kultu života, osy světa. Také na pyramidě Slunce ležící mezi těmito dvěma stavbami probíhaly rozsáhlé stavební úpravy. Pyramida Slunce je o tři čtvrtiny větší než pyramida Měsíce a je jedním z největších mezoamerických monumentů (pro srovnání pyramida Slunce je vysoká 62 metrů, zatímco největší mezoamerická Dantova pyramida v El Miradoru má 72 metrů). Příčinou výstavby Sluneční pyramidy byla pravděpodobně existence jeskyně pod její budoucí podestou, přístupná tunelem táhnoucím se do přímého středu stavby, která musela být důležitým rituálním místem, jedním z nábožensko-ideologických středobodů města. Vchod jeskyně je orientován na západ a sleduje důležité astronomické přechody na nebeské obloze.

Poté co bylo popsáno město s jeho nejdůležitějšími stavbami, je třeba ještě zmínit současné archeologické naleziště Teotihuacan. Jak bude pojednáno níže, o lokalitu se velký badatelský zájem rozhořel v podstatě již od počátků 20. století. Člověku nejviditelnější objekty a zároveň svou monumentalitou budící největší pozornost, tedy pyramidy Slunce a Měsíce i Cesta mrtvých, byly odhaleny velmi brzy. Jen tyto, dozajista unikátní budovy, však netvoří celý Teotihuacan, spíše naopak, město má obrovské množství dosud neprozkoumaných oblastí. Archeologický výzkum probíhá na asi 50-ti hektarech velkém území, které pokrývá dvě procenta z celkové rozlohy areálu (Cowgill 2008: 258). Samozřejmě je odkryt právě střed města, protože zde se kromě pyramid nacházejí asi nejdůležitější administrativní centra a nejhonosněji vybavené rezidence, ale netřeba podceňovat, jak se již mnohokrát prokázalo například s odhalením ubytovacích struktur v Atetelcu či Tetimpě, že i informace, jež ukrývají oblasti mimo hlavní třídu města, mohou výrazně či dokonce přelomově přispět k jeho pochopení. Neposledně nám mohou přinést nové informace také již dosud prozkoumaná místa. Velmi často byl totiž kladen důraz na obnovení nejsvrchnějších struktur, zatímco ty spodní nebyly řádně či nejnovějšími metodami studovány. Teotihuacan je velkou záhadou minulosti, ale k jejímu odhalení musí teprve přispět budoucí precizně odvedené mezinárodní projekty, týkající se

však nejen této unikátní kultury, ale i lokality Mexického údolí, které nám dají širší kulturní perspektivu.

2. Kulturní areál Mesoameriky

2.1 Kulturní areál Mesoameriky, jazyky a chronologie

Jak již bylo zmíněno výše, Teotihuacan je součástí kulturně geografického areálu Mesoamerika, ve kterém se nejedná o čistě zeměpisné označení, jako spíše o výraz používaný ve vztahu k dějinám a kultuře této oblasti na základě některých typicky mesoamerických rysů. Hlavním diferenčním vodítkem byla pro P. Kirchhoffa lingvistická charakteristika areálu, mezi dalšími můžeme uvést: kalendářní systém rituální o 260-ti dnech a sluneční o 360 + 5-ti dnech, které se setkávají jednou za 52-letý cyklus; alimentární tripartita fazole, kukuřice a dýně; specifický vzhled chrámů; výstavba pyramid; druh rituální oběti či hieroglyfické písmo (Kirchhoff 1943). T. Kaufman (1994) rozděluje podle afiliace mesoamerické jazyky do třech hlavních jazykových rodin či kmenů a několika jazyků a jazykových rodin izolovaných. Největší počet jazyků obsahuje oto-mangeský jazykový kmen, do kterého patří například skupina misteckých, sapoteckých, popolackých, mangeských či tlapaneckých jazyků. Druhá největší je jazyková rodina mayská, kterou následuje do počtu třetí nejvýznamnější mesoamerický jazykový kmen yuto-nawaský, rozdělený do dvou skupin nawaských a koranských jazyků. Další jazykové rodiny s poměrně menším populačním zastoupením jsou: mije-sokeské a totonacké, a izolované skupiny hokanské, lencké a jazyky kwitlateko, tarasko či shinkan. Z Jižní Ameriky pochází jazyková skupina misumalpanská. Tak vysoká koncentrace jazyků na relativně malém území ukazuje na velké migrační přesuny z obou Amerik i na možnou archaičnost osídlení či setrvání díky jazykovým izolátům, a svým způsobem nám tak zodpovídá i otázku po růstu vysokých kultur Mesoameriky. Je známo, že v místech, kde dochází k častým migracím a tedy bohaté kulturní výměně, dochází i k neobvyklému společenskému a kulturnímu kvasu.

Mesoameriku před příchodem Evropanů můžeme rozdělit do několika etap, i když tato obecně užívaná pojmenování jednotlivých období není podle některých autorů (Cowgill 2008: 254) zcela logické a správné a mnoho badatelů se od něj odklání, přesto, pro základní orientaci v oblasti je dostačující - předklasické období (2000 př. n. l. – 3. stol. n. l.), klasické období (300 – 900 n.l.), poklasické období (900 – 1521 n.l.). Takto jednoduše však v případě Teotihuacanu postupovat nelze, jelikož můžeme najít hned několik datací, vzájemně se lišících o řádově desetiletí či století. V následujícím textu se budeme držet archeologické datace stanovené na základě keramických period podle G. Cowgilla, přičemž nejdůležitější jsou z našeho pohledu následující fáze: *patlachická*

(150 př.n.l. – 50 n.l.), *tzacualli* (50 – 150 n.l.), *miccaotli* (150 – 225 n.l.), *raná tlamimilolpa* (225 – 300 n.l.), *pozdní tlamimilolpa* (300 – 350 n.l.), *raný xolalpan* (350 – 450 n.l.), *pozdní xolalpan* (450 – 550 n.l.) a *metepecká* (550 – 650 n.l.) (chronologická tabulka viz. Příloha č. 2). Jen pro příklad složitostí, se kterými se badatelé musejí vyrovnávat - fáze *patlachique* přibližně odpovídá také *proto-Teotihuacan I.* fázi pro INAD (Instituto Nacional de Antropología y Historia v Mexiku), pro chronologii Mexického údolí fázi *ticoman* a pro pan-mesoamerickou fázi *3 první přechodné periody*.

2.2 Přírodní podmínky Mexického údolí a Teotihuacanu

Širší území centrální mexické vysočiny, do kterého spadá i kultura Teotihuacanu, je region čítající přibližně 50 000 km² a lze jej dle G. Cowgilla vymezit státy Mexiko, jižní okraj státu Hidalgo, centrální Puebla, Tlaxcala a Morelos (Cowgill 2008: 250). Středem této vysočiny je současné hlavní město Mexico D.F. a Mexické údolí, které se nachází v nadmořské výšce pohybující se okolo 2 250 metrů a jeho součást dříve tvořila síť vzájemně propojených mělkých jezer – Xalcotan, Zumpango, Xocimilco, Chalco a mírně slané jezero Texcoco. Ze západu, jihu a východu údolí uzavírají na 3 000 metrů vysoké hory se známými sopkami Popocatepetl a Iztaccihuatl. Severozápadní okraj oblasti přechází nízkým předělem do oblasti Tula. Na severovýchodě je Teotihuacanské údolí a začínají pláně kolem měst Puebla a Tlaxcala. Úžeji pak můžeme z kompaktnějšího kulturologického hlediska oblast zredukovat na Mexické údolí, jehož součástí je Teotihuacanské údolí, a které se soustředí se v jezerní oblasti, odkud vybíhá 80 km severojižně a 50-60 km východo-západně, takto zmenšené území se plošně rozkládá okolo 4 000 – 5 000 km². Odděleně pak stojí na západě Údolí Toluca v nadmořské výšce 2 600 – 2 700 metrů, pláně Tlaxcaly a Puebly, které jsou o něco nížeji než Mexické údolí až na vrcholek La Malinche (4 461 m.n.m.) a výrazně nížinější oblast státu Morelos, okolo 1 000 – 1 500 m.n.m (viz. Mapa příloha č.3).

Podnebí regionu lze charakterizovat jako semi-aridní, typické jsou sezónní dešťové srážky nejvíce v období od června do října, přičemž k většímu úhrnu srážek inklinuje jižní část oblasti. Například ve státu Morelos dosahuje okolo 1 000 milimetrů, zatímco v oblasti Tula od 400 do 600 milimetrů. Pro údolí Teotihuacanu je obvyklý koloběh v podstatě dvou ročních období - od poloviny září se úhrn srážek začíná snižovat až do vyvrcholení v květnu, kdy nastává období dešťů (Villasenor 2006: 17-26), průměrné hodnoty jsou okolo 600 milimetrů (Cowgill 2008: 252). Hlavní kulturní plodinou oblasti je

kukuřice, na jejíž úrodě závisel život. Jelikož spolehlivost a načasování dešťů bylo často kritické, uchýlovali se pěstitelé k intenzivním irigačním systémům, kterými dokázali zvrátit hrozící hladomor. Nejspolehlivějším zdrojem pro celoroční vodní zásobování byly prameny, které však mimo některé vybrané oblasti nebyly příliš hojným zdrojem vláhy. Celá oblast také neoplývala většími vodními toky. Neposledně úrodu ohrožovaly běžně se vyskytující zimní mrazy. Problematika nedostatku vodních zdrojů v Mexickém údolí mohla být jedním z důvodů osídlení právě Teotihuacanského údolí, které mělo jako jedno z mála relativně bohatou síť vodních pramenů. Doklady o užívání systému zavlažování pomocí zavodňovacích kanálů z pramenů stejně jako záplavový systém nacházíme už v raných fázích kultury Teotihuacanu a je více než zřejmé, že tento systém byl užíván po století předtím (Cowgill 2008: 253). Dalšími pěstovanými plodinami v Mexickém údolí byli amarant, maguey a nopal, které byly zásadní pro regiony, kde nerostla kukuřice. Zvláštním případem je pak oblast dnešního státu Morelos, kde nehrozila díky menší nadmořské výšce možnost umrznutí zasetých plodin a tak se zde dobře dařilo bavlně, která se stala důležitým obchodovaným artiklem.

Přírodní bohatství v Mexickém údolí bylo více soustředěno v jižní části, která tak byla i časněji a intenzivněji osídlena než Teotihuacan, a to především díky dostatku zdrojů potravy, jež obstarával hlavně rybolov ale i lov a sběr a také výše zmiňovaná irigace. Přesto se nakonec stal Teotihuacan vůdčí kulturou v oblasti, protože dokázal nedostatky v produkci vyvážit v jiných oblastech. Přilehlé vodní prameny, hluboce zaplavovaná zemina, irigační potenciál, obsidiánové zásoby a klíčové geopolitické postavení v údolí udělaly ze zdánlivě málo vhodného místa k osídlení první urbánní centrum Mesoameriky (Millon 1993: 20).

2.3 Historický vývoj oblasti

2.3.1 Prehistorie Ameriky

První otázka v historii mesoamerického kulturního areálu, kterou si vůbec můžeme položit, se týká původu, identity indigenních Američanů. Ve vědeckém světě je všeobecně uznáváno, že na Americkém kontinentě člověk nevznikl, protože nebyly dosud objeveny žádné nálezy ukazující na starší formy čeledi Hominidae, tedy neexistuje vývojová posloupnost, jaká byla objevena v Africe, Evropě a Asii. Předci amerických indiánů museli přijít či přelout z jiné oblasti. V současné době existuje celá řada skupin zastávajících různorodé názory, přičemž každá zastupuje odlišný model migrace, ale i datace těchto pohybů po kontinentech.

Mezi asi nejznámější východisko patří model přechodu asijských etnik ze Sibiře přes Beringovu úžinu na Aljašku a dále na jih kontinentu (s touto teorií přišel jako první a doložil ji svými četnými výzkumy Čechoameričan Aleš Hrdlička). Tato cesta byla umožněna poklesem vod v oceánech až o několik desítek metrů jako důsledek tehdy dlouhotrvající doby ledové, která vytvořila dnes již skryté pevninské mosty. Skupiny lovců a sběračů se přes kontinenty vydaly pravděpodobně při stopování stád velké zvěře. Chronologie se i v této teorii liší, někteří vědci předpokládají dobu přechodu na osmnáct tisíc let před současností, jiní odhadují třicet či padesát tisíc let, další badatelé předpokládají příchod lovecko-sběračských tlup v několika vlnách pokaždé vždy s etnickou odlišnou skladbou. Ať již probíhala migrace v jednom či několika proudech, o obecné průkaznosti této teorie svědčí fakt, že se postupem na jih objevují stále mladší archeologické nálezy některých pravěkých industrií. Nutno však podotknout, že existují i sporné nálezy, které tuto teorii zcela nepodporují. Z druhé strany fyzičtí antropologové i genetici se zcela shodují v příbuznosti protoameričanů s asijskými etniky, ačkoliv se jedná o řadu odlišných skupin s různým vzhledem či jazykovými rodinami.

Na genetické příbuznosti je založena i další teorie, opírající se o využití plavidel jako důležitého dopravního prostředku ze Starého světa. V těchto teoriích, někdy neuznávaných či považovaných až za fantastické, jsou zastoupeny všechny tři velké oceány. K neznámějším však patří oceánský model P. Riveta, který zastával tzv. Jižní cestu (oproti Severní cestě přes Beringovu úžinu), která předpokládala příchod prvních lidí nejprve do jižní Ameriky a až později sibiřských lovců ze severu. Trasa probíhala celou Oceánií, pravděpodobně z oblasti jihovýchodní Asie či Austrálie kolem Antarktidy na nejjižnější cíp Ameriky. Vědecky spornou kvalitu mají teorie, které se snaží vytvořit

zásadní kulturní souvislosti s Egyptem či dokonce odkazují na bájnou Atlantidu jako předka amerických indiánů. Z druhé strany je však třeba podotknout, že v cestě uznání těchto migračních modelů nestojí zdánlivá neuskutečnitelnost tak daleké plavby s primitivním vybavením, ale spíše nepodloženost důkazů moderními metodami. Kromě genetické analýzy užívá současný výzkum, zabývající se původem nativních etnik, hlavně metodiky archeologie – upravené radiokarbonové metody či dendrochronologie.

Na americký kontinent tedy proudily různé migrační skupiny a vytvářely zde první hmotnou i duchovní kulturu. Z paleolitických lovců a sběračů s velice jednoduchými pazourkovými nástroji se v některých oblastech vyvíjeli neolitictí zemědělci s motykami, umnými zavlažovacími systémy a usedlými vesnicemi. Celá oblast Ameriky by se dala rozdělit na několik areálů, podle způsobu obživy a z něho vyplývající úroveň společenské stratifikace a kultury. Větší část kontinentu obstarávala potravu pomocí lovu, rybolovu a sběru. Pouze v úzké oblasti dnešního Mexika, Peru a jihu USA přestoupili zdejší obyvatelé na výnosnější zemědělství a s ním spojenou sedentarizaci, a právě zde se vyvinuly jediné vysoké kultury na celém kontinentě. Na vzestupu oblastí Mesoameriky a středních And se podílely kromě vhodných přírodních podmínek, hlavně závlahové zemědělství, dostatek plodin vhodných ke kultivaci a nejvíce pravděpodobně přirozená bohatá diverzita samotných oblastí, která umožňovala rozvoj obchodu a kultury na vysokou úroveň. Na rozdíl od vzniku zemědělství v Evropě a Asii, kde se ruku v ruce podílela nejen kultivace a domestikace některých plodin, ale i domestikace zvířat, v Americe až do příchodu evropských kolonizátorů neznali pluh a neužívali kola, na práci užívali výhradně lidskou sílu s výjimkou And, kde byli k nesení nákladů používány lamy a alpaky (Katz 1989: 35).

Počátky vysokých kultur související se zemědělskou produkcí jsou zasazeny do období druhé poloviny čtvrtého tisíciletí př.n.l., okolo roku 1500 př.n.l. pak vznikají v centrálním Mexiku a při pobřeží Mexického zálivu díky rybolovu větší vesnické pospolitosti, ze kterých se postupně vyvíjejí vlivná městská střediska, centra náboženství a obchodu, jejichž satisfakce je víceméně založená na mytologickém základě. Toto období je zakončeno vznikem tzv. předhispánských klasických kultur Mesoameriky – kulturami Teotihuacánu, Mayů a Monte Albánu.

2.3.2 Historie osídlení Mexického údolí

První migrující skupiny, které se usadily v současném Mexiku, jsou datovány zhruba do období 30 000 př.n.l. (Opatrný 2003:7). Nejstarší archeologický nález dokládající lidská sídla v Mexickém údolí pochází z místa Tlapocoya asi 40 km východně od Mexico D.F. Jedná se o kvarcitové a obsidiánové nástroje z doby asi 22 000 př.n.l. Přibližně z tohoto období severně od jezera Texcoco na místě nazývaném Tequixquiac nalezneme pozůstatky lovu na mamuta a kostěných a kamenných nástrojů. K podstatně mladším patří objev kostry muže na břehu tohoto jezera v Tepexpánu (Katz 1989: 39).

Další historické období se nese ve znamení neolitické revoluce, která přináší změny ve společenských lovecko-sběračských strukturách, vede k sedentarizaci, výrobě prvních keramických artefaktů a postupnému vytváření prvních městských sídel s obchodními kontakty za hranicemi centrální Mexické vysočiny. Mimo region mexického náhoří, při nížinatém pobřeží Mexického zálivu se rodí kultura Olméků (1500 – 400 př.n.l.), která časem expanduje a navazuje kontakty s rozrůstajícími se vesnickými sídly náhoří - Tlapapoyou a především Tlatilcem při jezeru Texcoco. Za první významnou oblast s pravděpodobně výraznějším vlivem na historicky mladší Teotihuacan můžeme považovat Cuicuilco, ve kterém byla objevena dosud nejstarší pyramida regionu netypicky kruhovitého tvaru. Počátky osídlení Cuicuilca současní badatelé zasazují do období okolo roku 1200 př.n.l., stavba známých pyramid, ale začala pravděpodobně až o čtyři sta let později. Ve čtvrtém století je Cuicuilco považováno za nejvlivnější místo Mexického údolí, ovšem od 1. st. př.n.l. vedoucí úlohu přebírá nově se formující sdružení vesnic, budoucí metropole Teotihuacan.

3. Teotihuacan

3.1 Historie výzkumu v oblasti

Široká badatelská činnost probíhala v celé oblasti Mexika nevyjímaje Teotihuacan od začátku dvacátého století, kdy se velmi záhy stala součástí národně uvědomělého boje o mexickou autonomii. V českém jazyce zatím nevyšla ucelená monografie o Teotihuacanu, což je také jedním z důvodů napsání této práce. Česká odborná literatura se nicméně o Teotihuacanu zmiňuje relativně často v podobě hesel, či útržkovitých informací, nejvíce je diskutována otázka aliterárnosti, obětních rituálů, náboženství a státní ideologie.

Raná archeologická historie Teotihuacanu začíná v roce 1675, kdy byl uskutečněn výzkum Carlosem de Siguenza y Gonorou, který jako první vykopal tunel v přední plošině pyramidy Měsíce, nebereme-li v úvahu předchozí vykradače hrobů, kteří se objevují napříč historií každého archeologického naleziště a často byli tak vlastně činiteli prvních vykopávek. Od druhé poloviny devatenáctého století začíná intenzivnější archeologický výzkum spojený se jménem Antonia García Cubase, který v roce 1863 prozkoumal pyramidu Měsíce, konkrétně odebral suť a vyčistil jihovýchodní část budovy a schody. Ve stejném roce také Belgičan Désiré Charnay doprovázející císaře Maxmiliána Habsburského vyšetřoval okolí Cesty mrtvých a hřbitov v blízkosti puebla San Juan Teotihuacan. Další poněkud formálnější výzkum tohoto směru proběhl pod taktovkou Ramóna Almaraze v roce 1864, pod jehož vedením Přírodovědecká komise Pachuca prozkoumala další ruiny a byly zaznamenány geografické koordináty u obou pyramid, Citadely, přesná poloha Cesty mrtvých a několik dalších izolovaných monumentů. Následně Gumesindo Mendosa užil těchto zpráv a napsal první interpretaci teotihuacanských dějin a stal se stoupencem teorie, že komplexy přiléhající k Cestě mrtvých ukrývají hrobky. Jeho teorie byla vyvrácena ke konci devatenáctého století. Roku 1897 Wiliam H. Holme poprvé charakterizoval Teotihuacan jako urbánní centrum a vydal monografii s detailními kresbami staré architektury, keramiky a poloh některých objektů. Stejně hodnotná studie týkající se maleb vyšla v roce 1900 od Antonia Penafela.

Za přelomový je považován výzkum a práce Leopolda Batrese, který je označován za pionýra rodící se mexické archeologie. V roce 1905 začal L. Batres z postu hlavního inspektora pro archeologické monumenty v Mexiku prozkoumávat ruiny pyramidy Slunce, chrámu Zemědělství a v okolí Citadely. L. Batres byl pověřen přímo od prezidenta Porfiria Diáze rekonstrukcí pyramidy Slunce na oslavy století mexické nezávislosti v roce 1910, Teotihuacan se stal symbolem svobodné a velkolepé kultury Mexika. V průběhu těchto

příprav Batres nejprve odejmul a poté zrekonstruoval přední, vrchní díl pyramidy, nicméně i přes tento poněkud necitlivý přístup k národnímu bohatství znamenala destrukce a obnova novou éru v mexické archeologii a napomohla k rozvoji archeologických prací na vykopávkách s podporou a financováním vlády. Cíle výzkumu se dostaly do služby venkovského lidu, potažmo odkazu původních indiánských obyvatel. Tento triumf mexické kultury dále odstartoval i první interdisciplinární studium místa, na vykopávkách spolupracovali badatelé z odvětví nejen archeologie, ale i fyzické antropologie, lingvistiky či etnologie – údolí Teotihuacanu se stalo prvním mexickým projektem zkoumaným z hlediska integrální antropologie a výsledky byly prezentovány již v roce 1916 na Druhém pan-americkém vědeckém kongresu ve Washingtonu, který zaštiťoval akademicky i politicky Manuel Gamio. V následujících letech bylo naleziště zkoumáno i z hlediska demografie, geografie a geologie, objevily se první projekty se snahou rekonstruovat přírodní podmínky před tisíci lety až do současnosti. V roce 1922 vychází výsledky Gamiova výzkumu v knize „La Población de Valle de Teotihuacan“, která je vpravdě první studií regionální antropologie a snaží se podat ucelený vhled do kulturního regionu areálu na základě porovnávání fyzických důkazů a pozorování tehdejší doby. Ve stejném roce zkoumá americký antropolog Alfred L. Kroeber keramické typy nalezené při pyramidě Slunce jako součást širšího projektu studia keramiky Mexického údolí a navrhuje důležitost studia kontaktů Teotihuacanu s Mayskými oblastmi, Oaxackým údolím, pobřežím zálivu a Aztéky pro správné určení chronologie oblasti. Roku 1932 se na vykopávkách pyramidy Měsíce podílí George C. Vaillant a přispívá taktéž do diskuze o keramické typologii. Další osobností spojenou s Teotihuacem je Eduardo Noguera, který zkoumá stavební vrstvy pyramidy Slunce prokopáním tunelu a porovnáním získaného archeologického materiálu odkazuje na podobnosti Teotihuacanu s Chupícuarem, Guanajuatem a Michoacánem nacházejícími se severně a severozápadně od metropole. Zhruba ve stejnou dobu, tedy okolo roku 1935, švédský etnograf Sigvald Linné provádí výzkum mimo hlavní ceremoniální centrum a objevuje tzv. apartment compounds – ubytovací dvorce - Tlamimilolpa a vzdálenější Xolalpan v San Francisco Mazapan, typickou sídelní architekturu Teotihuacanu. Nálezy z této lokality porovnané s keramikou z města dávají název jedné keramické periodě vztahující se k Teotihuacanu.

Ve čtyřicátých letech Pedro Armillas odkrývá dvorce Atetelco a Tetitla nacházející se severovýchodně od struktury Velkého dvora (Great Compound) a budovy tzv. Vikingské skupiny (Viking group) na Cestě mrtvých. Práce P. Armillase v Teotihuacanu i na jiných archeologických nalezištích centrální mexické vysočiny dala základ keramické

dataci užívané pro Mexické údolí obecně. V Atetelcu a Tetitle byly odkryty nástěnné malby a dílem P. Armillase byla otevřena diskuze o ikonografii a sociálních institucích, která se začíná dostávat do popředí vědeckého bádání. Ve čtyřicátých letech mexická vláda vyhláší pyramidu Slunce a některé další monumenty národními památkami, ačkoliv k úplnému stanovení lokality jako volně nepřístupného Archeologického parku dochází až v roce 1964 (Weissert 2002).

V šedesátých letech, probíhají v lokalitě dva významné projekty. První, pod záštitou mexického státu buduje nově archeologického naleziště, které je otevřené potřebám turistických návštěvníků a vytváří z Teotihuacanu atraktivní destinaci pro nevědeckou veřejnost. V tomto duchu se nesou i práce na vykopávkách s cílem odkrýt, zmapovat a následně zrestaurovat co nejvíce monumentů a struktur města jako Palace of Quetzal Butterfly, budovy podél Cesty mrtvých od pyramidy Měsíce k Citadele, zónu La Ventilla, Zacuala, Yayahuala, Tetitla. Také je prvně stanovena úplná keramická chronologie pro Teotihuacan (Muller 1997: 100). Na druhé straně probíhá projekt Pennsylvánské univerzity založený na ekologickém zmapování celého Mexického údolí. V roce 1973 dokončil René Millon rozsáhlý Teotihuacan Mapping Project, jehož cílem bylo určit rozlohu, hranice, hustotu osídlení města, ale i konstrukční rysy rezidentních i sakrálních budov. Výsledky projektu však nepomohly jen k poznání fyzického charakteru města, ale jeho hlavní zásluhou byl dopad těchto znalostí na další porozumění společenské organizaci a ideologii v různých fázích dějinného vývoje. Důležitým bodem v bádání o významu teotihuacanské duchovní kultury je také kniha Arthura Millera vydaná téhož roku jako Millonův projekt, zabývající se ikonografií ve spojitosti s architekturou a studie Eszter Pasztory o nástěnných malbách v Tepantitla. Neposledně v osmdesátých letech proběhl Teotihuacan Archeological Project, který vedl Rubén Cabrera a který zacílil na ochranu a konzervaci objektů na Cestě mrtvých, členy tohoto projektu byli také Saburo Sugiyama a George Cowgill z Arizonské univerzity, kteří se později stali jedněmi z vůdčích osobností výzkumů v Teotihuacanu devadesátých let (Serra Puche 1993).

Nejvýznamněji přispěli za posledních dvacet let k odhalování teotihuacanské kultury mimo výše zmíněných tito autoři: Anthony F. Aveni v archeoastronomii, v oblasti výtvarného umění a ikonografie Janet C. Berlo, Annabeth Headrick a Linda Schele, Karl Taube v lingvistice a Linda Manzanilla v architektuře.

3.2 Nerostné bohatství, způsoby obživy Teotihuacanu

Teotihuacan profitoval z blízkých ložisek nerostného bohatství. Na východ a dále na sever od města se nacházela obsidiánová ložiska, na jihovýchodě se těžil čedič a dřevo, vzdálenější byly vápencové lomy. Většinu obsidiánu spotřebovalo město pro svou vlastní potřebu, jen málo výrobků nacházíme za hranicemi regionu. Kámen obecně sloužil především pro stavební účely, výrobu zbraní, či jejich částí – nože, špice šípů, kopí, hospodářských nástrojů a k výrobě předmětů duchovní a estetické potřeby – hlavně masek a šperků.

Zemědělství, jako v celé Mesoamerice, bylo založeno na pěstování kukuřice. V obytných dvorech a na výtvarných vyobrazeních archeologové nacházejí stopy semen, pylů či rostlin - amarantu, fazolí, tykví, rajčat, chilli, nopálu, quelites (jedlé tráva), epazote (aromatická bylina), huautzontle (rod *Chenopodium*), šruchy. Zatímco předchozí plodiny a byliny jsou doloženy od přelomu letopočtu, bavlna a avokádo se objevuje až od pátého století pravděpodobně z jižního, nížeji položeného regionu Morelos, některé druhy tykve, amate (kůrový papír) a huizache (akacie) pocházejí až z let okolo 600 n.l. Neposledně importovaným je také kakaový bob. Kromě vyživovací funkce rostlin sloužily některé druhy k otopu a stavbě příbytků, ale také jako léčivé drogy. Nejčastěji užívané dřeviny byly hloh, rákos, borovice, dub, jalovec, bílá Sapodilla.

Stejně důležitý jako zemědělství byl i lov, který zdá se rovnocenně obstarával zdroje potravy pro město, nejčastěji šlo o jeleny, vodní ptáky, orly a sokoly, některé drobné hlodavce, králíky, slepice, želvy a velkou dravou zvěř – jaguáry, medvědy. Část z nich možná sloužila i v rituálních kontextech a jejich kostry se objevují v hrobech pod některými monumenty a u oltářů v hlavních patiích rezidencí. O technikách lovu toho zatím příliš nevíme, ale je velmi pravděpodobně, že Teotihuacan nevybočoval z tradice kultur mexického náhoří. Mezi nejčastější archeologické nálezy patří právě obsidiánové hroty šípů a kopí a šipky do foukaček. K lovu byly také užívány vrhače kopí, charakteristické pro otevřenou planinu. Je zvláštností, jak málo se v Teotihuacanu našlo rybích kostí, vzhledem k blízkému sousedství jezer a říčce San Juan, která protéká středem města. Pravděpodobnou technikou jejich opatřování bylo chytání do sítí. Také sladkovodní měkkýši sloužili k obohacení jídelníčku a podle nástěnné malby v Tepantitle měly mořské odrůdy těchto živočichů, zřejmě vzhledem vzdálené provenienci, rituální anebo výtvarné užití (Manzanilla 1993: 94).

Rostoucí populace původně vesnických pospolitostí v raných fázích vývoje sahající k počtu 2 000 lidí způsobovala i pozvolný vzestup a spojování v městské uspořádání. Je odhadováno, že již okolo roku 100 př.n.l. město s rozlohou asi 8 km² mělo 20 000 obyvatel (Cowgill 1997: 133), obdobně jako Cuicuilco, vlivné ceremoniální centrum jižně od Teotihuacanu. Zvětšující se vliv města umožňoval i lepší kontrolu přírodních zdrojů v okolí, která vyvrcholila plánovaným přesídlením obyvatel Mexického údolí do rodící se metropole okolo roku 100 n.l. V polovině druhého století populace dosahovala 60 – 80 000 a rozloha 20 km² (Cowgill 2008: 263). Vypadá to, že kontrola obyvatel byla důležitější než využívání zemědělských možností, které byly obzvláště na jihu údolí značné (Millon 1993: 21). Tento způsob nucené migrace obyvatel pak zůstal pro teotihuacanskou správu typický po další staletí i po celou dobu jeho rozkvětu (200 – 650 n.l.), kdy největší populace čítala snad až 125 000 při jen o něco větší rozloze 22 km² (dříve předpokládaný odhad 200 000 (Millon 1993: 31) je dnes nahrazován střídlivějším odhadem 125 000 (Headrick 2003: 6)), a kdy byla většina obyvatel Mexického údolí koncentrována ať už přímo v Teotihuacanu či v jeho blízkém okolí (Millon 1993: 31). Není bez zajímavosti, že podle R. Millona je okolo roku 600 n.l. Teotihuacan šestým největším městem na světě po Konstantinopoli (asi 500 000 obyvatel), čínských městech Changang a Loyang, perským Ctesiphon a pátou Alexandrií (Millon 1993: 33).

3.3 Dějiny – vzestup a pád, akulturační vlivy

První osídlení údolí Teotihuacanu nacházející se v oblasti na západ od současného ceremoniálního centra města rozlohou nepřesahující 30 hektarů a skládající se z několika zemědělských osad má v keramické dataci označení *cuanalan* (500 – 150 př.n.l.), nebo také *ticoman* v chronologii pro Mexické údolí. Další osídlené lokality jsou v Pueble-Tlaxcale a několik vesnických center se také objevuje v jižní části údolí – nejvýznamnější bylo zřejmě Cuicuilco. Následuje období *patlachique* (150 př.n.l. – 50 n.l.) a *tzacualli* (50 – 150 n.l.). Zdá se, že v tomto období dochází k bojům mezi jednotlivými okrsky o nadvládu nad údolím a postupně slábnoucí Cuicuilco je zničeno okolo přelomu letopočtu výbuchem sopky Xitli. V období *patlachique* je již městské centrum přesunuto více na východ, jeho rozloha je více jak 20 km² a počet obyvatelstva dosahuje asi 60 000 až 80 000. Odklon od původního umístění ve fázi *cuanalan* G. Cowgill (2008: 263) vysvětluje tím, že pro obyvatele farmářských vesnic blízko celoročně nevysychajících pramenů dobrých pro kvalitní zavlažování již není tento zemědělský aspekt sídla určující.

Zdá se, že na důležitosti získává náboženská ideologie – nové umístění má sice horší obranyschopnost, zato však se v něm nachází několik jeskyní s přístupnými vchody, které hrají v mesoamerickém náboženství významnou roli jako místa zrození, počátku, osy světa (Carrasco 1999: 64-65). Ve stejný čas, tedy okolo přelomu letopočtu, dochází k prvním přesunům vzdáleného obyvatelstva údolí do Teotihuacanu a mohutné stavební expanzi, a právě ke konci éry *patlachique* začíná výstavba pyramidy Slunce. Je zřejmé, že ideologie města, potažmo vládnoucí struktury, začala pomocí nátlaku i přesvědčení vytvářet z Teotihuacanu nový mocný středobod Mexického údolí. René Millon shrnuje důvody vzrůstu města do těchto bodů (Millon 1993: 17):

- 1) silně prosperující ekonomika a rozsáhlé obchodní sítě;
- 2) víra v mýtus o Teotihuacanu jako místu, kde Kosmos a současný cyklus času začal;
- 3) populace byla uznávána, upřednostňována a kolektivně nabíjena odpovědností udržovat životnost Kosmu skrze přesně vykonaný rituál, tato víra prostupovala celým městem;
- 4) kult „války a obětování“ řízený osmiletým cyklem, na kterém záviselo bytí Kosmu, města i občana;
- 5) existence armády tak proslulé pro její statečnost a vítězství, že jejich kult „války a obětování“ (některými nazývaný *star wars*) byl přejat některými Mayskými kulturami;
- 6) rozkvět kultury, ekonomie a společnosti s takovou silou a prestiží, že se Teotihuacan stal nejvlivnějším městem Mesoameriky ve své době i některých dobách následujících;
- 7) charakteristické umění kde je individuum záměrně znevýrazněné, vladaři nejsou portrétovaní, nadvláda a konflikt se nezobrazují a lidská oběť a prolévání krve nejsou ukazovány přímo.

Ke konci éry *tzacualli* už Teotihuacan z větší části dostává, vypadá jak v době svého největšího rozmachu, protože je již dokončena pyramida Měsíce, asi 1,5 km dlouhou ústřední část Cesty mrtvých lemuje na množství tříchrámových komplexů, celkem ve městě stojí okolo 20 pyramidálních staveb. Také náměstí Moon Plaza před pyramidou Měsíce, jež zakončuje Cestu mrtvých, je dokončeno jako velkolepý rituální prostor. Je třeba zmínit, že základní orientace 15,5 stupně na severovýchod je již plně začleněna do městské architektury a vypovídá o hlubším promyšleném plánování nově vznikajícího posvátného prostoru v souladu s okolní přírodou a astronomickými výpočty. Teotihuacan

byl v této době mocným městským centrem s dozajista nejvíce komplexním systémem ceremoniálních budov v tehdejší Mesoamerice. Otevřenou otázkou zůstává, kam až sahal vliv vládnoucích elit mimo úspěšně kontrolovanou Mexické údolí. Nevelké množství archeologických nálezů odkazuje na určité propojení s oblastí států Morelos (130 km) a Puebla (160 km), stejně jako s některými Mayi z nížin. Tyto kontakty však byly spíše obchodního charakteru než důkazem podmanění si vybraných oblastí. G. Cowgill připisuje rychlý vzestup vlivu Teotihuacanu politice schopných vladařů, či elity, kteří dokázali propojit cestu války a obchodu vhodnou náboženskou ideologií a podmanit si celý region (Cowgill 2008: 265).

V průběhu další fáze *miccaotli* (150 – 225 n.l.) je jižně od pyramidy Slunce v místě, kde středem města prochází říčka San Juan, odstraněna původní struktura a vystavěn třetí největší monument – pyramida Opeřeného hada - nacházející se v Citadele. Název vychází z dvou rozdílných basreliéfů – opeřeného chřestýše a druhého, poněkud záhadného vyobrazení, které bylo dříve vysvětlováno v souvislosti s Tlalocem, mesoamerickým bohem deště, avšak více pravděpodobné se jeví vysvětlení, že jde o členku opeřeného hada, nebo o ohnivého, válečného hada (Cowgill 2008: 266). Pod pyramidou Opeřeného hada byly objeveny pozůstatky hromadných hrobů, jejichž odhadovaný počet se vyšplhává k dvěma stům lidských pozůstatků. Tento nález odhaluje mnoho ze společenské hierarchie městských obyvatel (Cowgill 2008: 273). Naproti Citadele se nachází ještě rozlehlejší komplex tzv. Great Compound. Datace výstavby tohoto v podstatě otevřeného tržiště se shoduje s Citadelou. I v průběhu následující fáze *rané tlamimilolpy* (225-300 n.l.) je město stále rozšiřováno o další rezidenční budovy na jih a východ, ale růst zdaleka nedosahuje expanze předcházejících údobí. Ve všech projevech výtvarného umění se Teotihuacan spíše drží svého stylu mexického náhoří, a přejímá jen výjimečně, ačkoliv muselo být město stále doplňováno novými imigranty z různých lokalit, aby udrželo potřebnou hustotu populace. Nejčastější nálezy cizorodé keramiky a soch pocházejí z pobřeží Mexického zálivu, někteří vědci odvozují tuto provázanost z údajné příbuznosti s totonackou jazykovou rodinou (Cowgill 2008: 278). Bližším stykům s pobřežím napovídá i časté užívání mušlí pro zvláštní příležitosti, zdály se být cennou komoditou. Další kulturní kontakty Teotihuacanci pravděpodobně udržovali s lokalitou Monte Albán v Oaxackém údolí, vzdáleném asi 375 km již ke konci tohoto období. Některé nálezy z mayských oblastí v Belize jsou pravděpodobně taktéž teotihuacanské provenience. Všeobecně je však považováno, že největší expanze vlivu Teotihuacanu nastává až od následujícího *pozdní*

tlamimilolpa období (300-350 n.l.), či dokonce až po roce 400 n.l. (Cowgill 2008: 277), přesto stále nelze hovořit o trvalejší politické nadvládě.

Původně rurální sídlo se za čtyři sta let rozvinulo do komplikovaného urbánního centra se skvěle integrovaným komplexem monumentálních posvátných staveb, ideologie a politické vlády. Dosud stále není známo, kdo město pečlivě plánoval, organizoval přesuny obyvatel či rozvíjel jeho obchodní a válečné možnosti, jeho společenské struktury jsou stále záhadou. Jestliže byla předcházející období plná velkých změn, po roce 300 n.l. můžeme dle archeologických nálezů uvažovat o Teotihuacanu jako trvale zavedeném mocenském centru ovládajícím mexické údolí a jako o období relativní stability, která končí až v sedmém století jeho prudkým pádem. Zdá-li se vnější prezentace města jako trvalého strážce a dobyvatele Mexického údolí platná, s počátkem fáze *pozdní tlamimilolpa* dochází naopak k vnitřní společenské přeměně. Podle některých autorů je vládnoucí elita zbavena některých pravomocí a nastává reformní období, jehož dokladem je výstavba a nahrazení netrvanlivých chatrčí a příbytků kamennými obytnými dvory, jejichž velikost je kolísavá, ale dle odhadů byly uzpůsobeny na život až 100 lidí. Tento projekt je v oblasti Mesoameriky unikátní, jelikož město muselo vydat obrovské prostředky na stavbu asi 2 000 dvorců. Monumentalita započatá při stavbě nábožensky a ideologicky důležitých budov se tak nyní přesouvá do sociální roviny. Tento odklon lze do určité míry zaznamenat i ve výtvarném umění, kde se díky novému způsobu bydlení objevuje i více uměleckých památek jako nástěnné malby objevené v patích dvorců, které zobrazují jen velmi málo člověka, a to ještě mimo jeho každodennost, ale spíše v jeho posvátném čase rituálů a úkonů náboženského charakteru, často ve službách božstev. V této době se také objevuje výtvarná obchodní značka Teotihuacanu keramika tzv. tripod vessels (Cowgill 2008: 283). Zdá se, že i ve dvou následujících fázích *xolalpan* (350 – 550 n.l.) a částečně *metepecké* (550 – 650 n.l.) město stále prosperuje, ačkoliv se jeho rozloha ani populace příliš nemění. Cizinci z Oaxacy tvoří trvalou enklávu na okraji města, cizinecká byla pravděpodobně i tzv. Obchodnická čtvrť, kde sídlila řada keramických manufaktur částečně zřejmě i z pobřeží Mexického zálivu a mayských nížin. Ačkoliv byl Teotihuacan zřejmě hegemonem v Mexickém údolí, v této době jsou zaznamenána osídlení a rozvoj regionálních center jako např. Azcapotzalco (Cowgill 2008: 286), úrodné oblasti jsou však stále silně podvyžívány v porovnání s dobou předcházející i následující po Teotihuacanu.

Mimo centrální Mexické údolí máme důkazy o silné přítomnosti Teotihuacanu severozápadně v Tula regionu, ikonografie ukazuje na propojení také na západě v Jaliscu, kulturní a politický vliv je rovněž zaznamenán v Toluca. Velké demografické změny

zaznamenané v regionu Morelos byly taktéž způsobeny kontrolou Teotihuacanu. V Pueble-Tlaxcale je situace velmi nejasná, ale určité druhy konexí jsou doloženy, právě odtud z jižní-centrální Puebly pochází další typická obchodní značka Teotihuacanu Thin Orange Ware, jejíž import do Teotihuacanu ve zmiňované době narostl o sto procent. Byla-li však oblast pod politickou kontrolou, či jen obchodním partnerem, není dosud objasněno (Cowgill 2008: 277, 287). Obdobně nepřehledná je také situace na pobřeží zálivu, se kterým, zdá se, měl Teotihuacan intenzivní kontakty, ale byl-li to vztah dominance a podřazenosti vojenské či pouze kulturní, nevíme. Vztahy s Monte Albánem jsou naopak mimo podezření z politické svrchovanosti Teotihuacanu, jednalo se spíše o rovnocenného soupeře a obchodního partnera. Mayské území v Guatemalské vysočině, nejmarkantněji v Kaminalyuyu, naopak vykazuje silné kulturní vlivy, nejen co se týče keramiky, ale také v pohřebních zvyklostech či vyobrazeních a architektuře, které svými prvky připomínají válečnické a mocenské insignie přes 1 000 km vzdáleného možného původce politického převratu. Další mayskou lokalitou, infiltrovanou pravděpodobně teotihuacanskými obchodníky, náboženskými a vojenskými leadry, byl Tikal a Copán na Yucatánu. V jižním Veracruz se nachází poslední významná lokalita s předpokládanými vztahy s Teotihuacanem, Matacapan, založenými opět nejvíce na keramických nálezech. Symbolem teotihuacanského exportního obchodu ve *xolalpan* a *metepec* fázích se kromě Tripod vessels a Thin Orange Ware (Viz. Příloha č. 4) keramiky stal také vzácný zelený obsidián, jehož těžbu Teotihuacan kontroloval a který byl silně rozšířenou komoditou přes jeho exkluzivnost napříč tehdejší Mesoamerikou. Problém vymezení charakteru vztahu interakcí mezi hegemonem Mexického údolí a vzdálenějšími lokalitami leží hlavně v nedostatku spolehlivých důkazů k potvrzení či vyvrácení politické nadvlády, či rozsahu kulturní a obchodní výměny a její obousměrnosti v těchto oblastech. Také nemožnost odhalit další netrvanlivé komodity znesnadňuje zmapování zahraničních kontaktů. Zdá se však, že reálná politická přítomnost a kontrola represivních složek se dá z větší části vyloučit. *...most of what spread beyond Teotihuacan's political sphere was ideational and symbolic, together with some manufactured goods that embodied these ideas (often on an elite level)* (Cowgill 2008: 289).

Závěrečná fáze destrukce hlavních ceremoniálních budov města a opuštění většiny jeho rezidenčních čtvrtí G. Cowgill vysvětluje náhlým ideologickým úpadkem Teotihuacanu jako náboženského centra mexického náhoří. Tento pád systému, ať již způsobený zevnitř či zvenčí zapříčinil přerušení výskytu teotihuacanského zboží či dalších manifestací této kultury. Město však není vyhlášeno zcela, po pádu okolo roku 650 n.l. je

znovu obýváno 12 km² a populace čítá přibližně 40 000 obyvatel. Zdá se, že vzhledem k náhlé změně keramického projevu může jít o směs původních obyvatel města a nově příchozích etnik. Nejblíže se kulturnímu pokračovateli tradice Teotihuacanu, do určité míry, podobá jihovýchodně situovaná Cholula (Cowgill 2008: 291).

3.4 Společnost a pohřební praxe

První teorie zabývající se významem Teotihuacanu uvažovaly o městě spíše jako o posvátném místě, které řídí skupina kněží a je cílem poutníků, než urbánním centrem se všemi složkami výroby, složitou hierarchií a vládoucí elitou. Tato teorie byla postupně s rostoucími znalostmi z nových vykopávek a zlepšováním archeologických metod a technologií vyvrácena. Hlavní osobností, která se zasadila o vnímání Teotihuacanu jako urbánního centra, byl René Millon, pod jehož vedením probíhal mapovací projekt a díky němuž začaly být odkrývány struktury i mimo jádro s monumentálními stavbami. Mezi základní fakta o městě patří, že bylo velmi pravděpodobně multietnické. Původní Teotihuacanci byli neustále doplňováni z řad okolního obyvatelstva Mexického údolí a to již od 1. století n.l. v rámci státem řízené akce, jejímž cílem bylo soustředit veškeré obyvatelstvo do metropole, tím podpořit její status středu světa, ale také, vzhledem k poměrně vysoké úmrtnosti, způsobené životem v preindustriálním městě doplňovat volná místa v řemeslných dílnách, nahrazovat nedostatek dělníků na tzv. státních zakázkách, či jednoduše získávat nejpotřebnější rolníky (mohlo docházet k výkyvům dodávky potravin díky postupné environmentální degradaci okolní půdy a celkový životní styl byl zřejmě mnohem náročnější pro běžné obyvatele, než kdyby žili ve vesnických pospolitostech, přesto podle M. Gamia byla půda v tehdejší Teotihuacanu využívána výrazně více než je tomu například ve 20. století (1922: 22)). Uživít tak velkou populaci v relativně hospodářsky méně vhodné oblasti a programové nevyužívání úrodnější zemědělské půdy v širším údolí mohlo být velmi náročné na faktor lidské práce, ačkoliv intenzivní zemědělství založené na zavlažovacím systému z místních zdrojů situaci usnadňovalo. Kromě rolníků a řemeslníků běžné výroby se Teotihuacanská společnost skládala ze skupin řemeslníků exkluzivní výroby, zde se mohlo jednat o rituální předměty, šperky či speciální zbraně, dále řemeslníků a obchodníků ze čtvrtí obsazených cizími etniky z pobřeží Mexického zálivu, mayských nížin či Oaxacy, a možná obchodníků jako takových, kteří mohli a nemuseli zastávat funkci, kterou známe od Aztéků – *pochteca* –

obchodníci-špehové, jež cestovali do vzdálených lokalit, kde kromě obchodovaného zboží, rozšiřovali také náboženství a ideologii. Důležitou skupinou, jejíž existence je jasně doložena díky nástěnným malbám a keramice, byly válečnické řády, představované svým maskotem v podobě zvířete – nejčastěji jde o psa, kočkovitou šelmu, ptáka a hada. Na nejvyšší příčce pravděpodobně stála elitní skupina vládců či kněží, kteří alespoň do období *tlamimilolpa* řídili chod města. Právě R. Millon, ale i někteří další badatelé (Millon 1993: 27; Cowgill 1997: 155) zastávají toto hledisko, zdůvodněné přesunem zájmů města od výstavby monumentálních staveb k méně velkolepým, avšak neméně náročnějším ubytovacím dvorcům. Pro první polovinu existence města je typická vláda elitní třídy, panovníka či dokonce možná systém dvojvlády, jak jej známe od pozdějších Aztéků (A. Headrick tak usuzuje dle nástěnné malby v Tepantitlan, kde dvojice kněží, ovšem s vladařskými insigniemi, provádí rituály úlitby pod zobrazením hory-stromu (2007: 42)). V následujícím období se mohlo jednat o spoluvládu elitních vrstev, či vybrané skupiny. Důležitý faktor související s výtvarným uměním, které bude pojednáno později, je absence jakýchkoliv rysů charakteristických pro jedince. Téměř vždy a všude jsou zdůrazňovány postavy, jež by mohly být považovány za vládcy, díky určitým typizovaným prvkům, bez výrazu tváře, bez širšího dějinného kontextu či dokonce bez nápisů, jež by po vzoru Mayů ukazovaly na konkrétní historickou osobnost. Tento nedostatek personalizace nás ponechává v nejistotě o povaze vlády, pravomocech či postavení v teotihuacanské společnosti. Zdá se však, že zásadním faktorem byla spolupráce vládcy a elitních vojenských řádů. Jedním z mnoha současných mýtů o Teotihuacanu je jeho údajná nebojovnost či mírumilovnost, jak se dříve usuzovalo podle absence explicitních krvelačných výjevů v ikonografii. Dnešní vědci však dokazují pravý opak, zdá se, že válečná tematika spojená s kultem obětování prostupovala celý symbolický systém ve výtvarném umění. To, že nebylo násilí přímo vyjádřeno, jak jsme zvyklí u Mayů či Aztéků, jednoduše ukazuje na pouze jiný ideový přístup v zobrazování skutečnosti. K zamyšlení stojí také představa, jak by Teotihuacan mohl vyrůst v tak mocnou metropoli, aniž by bojoval o existenci a později i o vliv se svými sousedy v údolí.

Základní jednotkou společnosti byla nukleární rodina, žijící spolu s několika dalšími ve speciálních rezidenčních zařízeních R. Millonem nazvaných apartment compound – ubytovacích dvorcích (Viz. Příloha č. 5). Název apartment plyne z užívání jednotky několika rodinami, compound zase raději než complex kvůli masivním neprostupným zdím, které takovýto „dvorec“ oddělovaly od venkovních ulic a umožňovaly tak soukromý život na otevřených patkách a v labyrintu pokojů, bez doléhání zvuků jinak

rušného města. Odhad rozsahu obyvatel jednoho dvorce kolísá od zhruba šedesáti až ke stovce, stejně jako jejich velikost. R. Millon uvádí průměrnou hodnotu jako 60x60 metrů. Právě tyto dvorce jsou základem k odhadování populace města v různých fázích, a to hlavně díky keramickým nálezům, z jejichž četnosti odvozujeme produkci a množství obyvatel (Cowgill 1997: 133). Je třeba podotknout, že nemáme mnoho informací o bydlení v době před výstavbou dvorců, protože předchozí rezidenční městské struktury byly z netrvanlivých přírodních materiálů a dosud nebyla většina archeologicky prozkoumána. K těmto obtížím také přispívá fakt, že půda, jež pokrývá území Teotihuacanského údolí, tzv. *tepetate*, je relativně tvrdá a kompaktní zemina, která nepropouští vlhkost, takže nebylo zapotřebí zapouštět základy stavby hlouběji pod povrch. Jakmile došlo k přestavbě rezidencí, povrchové stavby, pravděpodobně z adobe a dřeva, byly jednoduše odstraněny a nahrazeny novou strukturou.

Organizace města je pečlivě plánovaná od jeho prvních pyramidálních staveb. Kromě již zmíněné astronomické orientace 15,5 stupně severo-východně je zřejmé, že preferovaná orientace pohybu a vstupu do budov je od západu k východu, jak naznačují hlavní vchody i čelní fasády umístěné na západě. Pakliže tato osa nemohla být dodržena u vchodu do budovy, byla pevně ukotvena alespoň v její další orientaci pokojů a vnitřních patí. Apartment compound se dá charakterizovat pomocí přísně čtvercového či obdélníkového půdorysu s vysokými obvodovými zdmi bez oken. Každý dvorec měl nejčastěji jeden hlavní vchod z ulice, občas několik méně okázalých, který ústil na hlavní nebo také tzv. rituální patium, kde se nacházel oltář. Toto místo bylo jádrem budovy a odehrávaly se tu pravděpodobně nejdůležitější společenské a náboženské události na úrovni rodin a dvorců. Zdá se, že hlavní patium mohlo také být místem řemeslné výroby a přípravy jídla, ačkoliv k těmto činnostem sloužily i místnosti a další přístavky. Větší dvorce mohly mít kromě hlavního patia i několik menších. Tento vnitřní dvorek, který nebyl kryt jinak všudypřítomnou střechou, obklopovaly tři obvodové portiky, které jej opticky uzavíraly, avšak podél jejich rohů či přímo v nich byly průchody, jež umožňovaly přístup do dalších místností v různých úrovních terénu, přestože budovy byly ve své podstatě jednopodlažní. Jednotlivé rodiny obývaly několik místností, u skromnějších staveb pouze jednu. Celkově vzhled dvorců připomínal labyrint uzavřených tmavých pokojů, které provzdušňovala a prosvěťovala pouze síť chodeb. Zdrojem vody byl nejčastěji déšť (mapovací projekt však odhalil i několik sběrných nádrží na dešťovou vodu v různých částech města.), který se shromažďoval na patíích a systémem drenáží byl rozváděn po místnostech a následně odváděn z budovy na rovné, úzké ulice a dále mimo

město. Drenážní systém na ulicích i v rezidenčních budovách ukazují na promyšlené plánování před výstavbou a dokládají tak charakter výstavby jako státní zakázky. Podlaha byla kryta hlínou či kamennou dlažbou, dekorace zdí kolísala od jednoduché omítky ke štukové výzdobě, tesaným reliéfům a barevné malbě, nejčastěji bílé a červené, a samozřejmě důležitým nástěnným malbám. Předpokládá se, že tato vyobrazení nejčastěji umístěná na portikách a vnitřních obvodových zdech rituálních patí si mohly dovolit převážně vyšší vrstvy. Základní stavební materiál pocházel z okolních zdrojů: hlína, kamenná suť, kamenné porézní desky z vápence a vulkanických hornin, ale samozřejmě také adobe cihly používané jako výplňový materiál a dřevo, které sloužilo hlavně při samotném stavebním procesu na podpůrné sloupy a vnitřní struktury (Gamio 1922:62).

Ubytovací dvorce jsou největším zdrojem informací o každodennosti Teotihuacanců. Víme, že dvorce byly přestavovány a že stavební vzory se v průběhu několika období, kdy tento sociální projekt výstavby probíhal, měnily. Kromě nálezů z manufakturní výroby (zdá se že dvorce, pakliže jejich obyvatelé byli v této činnosti zainteresováni, byli jednoho určitého řemesla) a pozůstatků stravování, jsou však také místem provádění rituálů, kam spadá i pohřbívání členů rodin pod podlahu pokojů a patí. Apartment compound se systémem několika integrovaných rodin byl základní společenskou jednotkou města. A. Headrick předpokládá, že tento druh domovního společenství, alespoň u vyšších vrstev, byl částečně založen na pokrevní příbuznosti a patrilinii, ale spíše než o princip rodinných klanů jde o C. Lévi-Straussův model *domů* jako sociální organizace. Nedokážeme jistě určit, z kolika příček se společnost Teotihuacanu skládala (např. R. Millon podle dvorců usuzuje až na šest hierarchických stupňů, někteří další autoři se kloní spíše ke třem.), nehledě na změny v průběhu jeho dějin, nicméně tato teorie může osvětlovat základní vztahy mezi nejdůležitějšími sociálními složkami. V podstatě jde o interakci mezi panovníkem, předpokládanými elitními rody-domy a válečnickými řády. Největší společenské pnutí podle A. Headrick (2007:68-71) vycházelo z tzv. zakladatelských elitních rodin, které mezi sebou stále bojovaly o moc a ze kterých byli rekrutováni teotihuacanští vládci. Jako jakýsi regulační faktor mezi těmito jednotlivými frakcemi fungovaly bojovnícké řády, jejichž členové byli taktéž rekrutováni z řad elit, ale vstupem do spolků se nadále vymaňovali z politikaření a do určité míry i rodinných či domovních vazeb. Na jejich podpoře pak závisela vládcova moc a schopnost obhájit své postavení. Zdá se, že panovník byl podporován vždy dvěma skupinami řádů, obdobně jako u Aztéků, jejichž příslušnost se k tomu kterému řádu v průběhu staletí měnila. Někdy šlo o řády ptáků a hadů, jindy ptáků a kočkovitých šelem atd. Není bez

zajímavosti, že s rostoucí expanzí města se zvětšuje četnost válečnické symboliky ve městě. Vzájemná rivalita elitních skupin roztržštěných na domy fungovala nejen jako mocenský katalyzátor pro střídání vládnoucích dynastií, ale týkala se také bojů mezi samotnými privilegovanými uvnitř domácností. Každému domu vládla pravděpodobně jedna vyvolená osoba, přímo či nepřímo pokrevně spřízněná s ostatními obyvateli, která dokázala na základě svých přirozených vůdcovských schopností či díky umnému politikaření prosadit svůj nárok na vedení. Jako pro všechny kultury Mesoameriky, musel být i pro Teotihuacance důležitý kult předků a je zřejmé, že tato osoba odvozovala svou svrchovanost na základě příbuzenství právě k této zakladatelské rodové linii, ačkoliv svázanost s prvními, možná i mytický pojímanými předky – staviteli města, nemusela být deklarována čistou krevní linií, fungovala jen jako potvrzující pravidlo pro vstup do boje o moc. Střídání těchto vládců domů se tak mohlo, ale nemuselo, pohybovat v rámci zásady primogenitury. Čím dále od hlavní linie se člen rodiny narodil, tím obtížněji musel usilovat o uzurpování moci. Archeologické nálezy dokládají sousedství zdánlivě nesourodých dvorců. Vedle bohatě vyzdobeného a rozlehlého můžeme najít podstatně chudší, obývaný lidmi na nižším společenském žebříčku. Jedna teorie hovoří o domu služebných, jako více pravděpodobné se však jeví představa, že jde o dvorce laicky řečeno „chudých příbuzných“. Potomek neúspěšného člena hlavní rodové linie je nucen vystěhovat se a uvolnit místo schopnějším, je jen logické, že však stále deklaruje svou příbuznost blízkým sousedstvím. V tomto bodě se teorie uzavírá skrze pojetí válečnických řádů jako sociální organizace umožňující vymanit se z koloběhu vnitřní i vnější rivality domů. A. Headrick předpokládá, že vstupem do řádu osoba jakoby získává novou identitu a částečně přetrhává své vazby s rodinou, už nemůže nárokovat své postavení v rámci domu, ale zato získává nové možnosti sociální mobility v rovině sváté války, která mohla být dokonce vnímána jako ještě privilegovanější, alespoň vzhledem k časté válečné symbolice ve výtvarném umění.

Pohřební rituál a existence tzv. mortuary bundle – umrlčích balíků je důležitá pro výše zmíněnou teorii. Zdá se, že Teotihuacanci neměli hřbitovy a pohřbívali své mrtvé ve dvorcích a to do děr vykopaných v *tepetate* podloží pod podlahovými deskami. Takovéto hroby nacházíme jak pod místnostmi, tak pod oltáři v hlavních patiích (může souviset s celosvětově rozšířenou praktikou pohřbívání mrtvých do základů nových staveb, založené na představě, že nic nového nemůže vzniknout bez řádné oběti). Zabalování mrtvých ve skrčené poloze do plátna, ze kterého mohly koukat nohy či hlava, je obecně rozšířená mesoamerická praktika, spalování takovýchto balíků je pak odkazem na vyšší

sociální status mrtvého, stejně jako umístění pod hlavní oltář v obytném dvorci, kde se snad právě jednalo o významného předka zakladatelské rodové linie. Mezi časté nálezy patří i pozůstatky novorozenců či malých dětí, toto umístění na „privilegované pohřebiště“ může vysvětlovat rozšířená mesoamerická víra v mrtvé děti jako prostředníky mezi člověkem a božstvy, která se opírá o krátký čas pobytu na Zemi a tudíž úspěšného přenosu zpět do metafyzického světa. S dětmi kněží vysílali své molitby a věřili v jejich větší účinnost. Pohřební praxe zahrnovala vybavení hrobu milodary, nejčastěji v podobě šperků, keramiky či jednalo-li se o řemeslníka, předměty spojené s jeho prací – čepele, kamenné nástroje, hliněné nádoby atd. (Sánchez 1993: 111). Pohlaví či věk neměly takový vliv na průběh pohřbu jako sociální status – jsou doloženy jak pohřby novorozenců, adolescentů i dospělých mužských a ženských příslušníků s různou úrovní vybavení. Další diskutovaná praktika je přivazování kamenných masek na hlavu zemřelého a používání speciálních kadidelnic v rituálu pohřbívání. Tato teorie operuje s představou masky jako způsobu zobrazení mrtvého člověka. Díky různému pohřebnímu chování můžeme odlišit hranice cizineckých čtvrtí, důležitá je také poloha či orientace pozůstatku k hlavním osám města. Je zvláštností, že v Teotihuacanu bylo nalezeno jen velmi malé množství hrobů. Vědci však předpokládají, že jak se bude plocha archeologických vykopávek zvětšovat a v některých případech prohlubovat do dalších, hlubších úrovní rezidencí, pohřební zvyklosti budou lépe objasněny.

Jedna z dalších teorií A. Headrick ((2007: 61-68), ale také (Kosićová, Křížová, Květinová 2011: 128-129), nabízí řešení relativní absence hrobů v Teotihuacanu skrze zvyklosti v jiných nalezištích Mesoameriky. Podle Mixteckých a Aztéckých kodexů převládal zvyk umisťovat mortuary bundle na chrámy, kde sloužily jako orákula s kterými se kněží či vládci radili ohledně důležitých rozhodnutí. V Monte Albánu byla zase objevena speciální jeskyně s těmito zabalenými ostatky s obdobnou věšteckou funkcí. Aplikujeme-li tuto praktiku na pohřby elit v Teotihuacanu, dostáváme velice nejisté, avšak zajímavé vysvětlení funkce jeskyně pod pyramidou Slunce, která podle španělského dokumentu z roku 1580 nese označení Oráculo de Montecuma a mohla tudíž být místem, kde byly dříve uskladněny balíky s mrtvými prapředky zakladatelských rodin. V době vnitřní reformy Teotihuacanu pak mohlo dojít k jejich přestěhování do paláců podél Cesty mrtvých, které měly strukturu chrámů, avšak přiléhaly k nejhonosnějším obytným dvorcům. To by pak vysvětlovalo i název samotného města a Stezky mrtvých. Mica ottica je nahuatl výraz pro hlavní třídu Teotihuacanu a znamená cestu či stezku mrtvých, může tedy jít o odkaz na pohřební balíky umístěné na chrámech a doslovně o cestu lemovanou

mrtvými předky (tento název vedl první archeology k očekávání, že palácové komplexy podél Cesty mrtvých budou obsahovat hrobky, což se vykopávkami nepotvrdilo). Obdobně je tomu i u názvu z nahuatlu Teotihuacan, který znamená Město, kde se lidé stávají bohy. Promlouvali-li kněží s mrtvými předky v chrámech, byli pro ně mocnými bytostmi ze zasnění, tedy jakými si zbožštělými zakladateli. Tyto teorie však navrhuji zásadní diskuzi o přejímání analogií od pozdějších kultur, či pravdivost orálně dochovaných svědectví vztahujících se k bezmála 500 let staré historii a dostatečně neřeší relativní absenci pohřbů u neprivilegovaných vrstev.

3.5 Náboženství, Výtvarné umění a Symbolický systém

Poslední kapitola této práce se zabývá nejsložitější oblastí kultury Teotihuacanu, kterou je náboženství. Přistoupíme-li ke studiu této oblasti z hlediska komparativní metody, můžeme konstatovat, že se jedná o náboženství polytheistické, které je založené na propojení pozemského a nebeského či supernaturálního a uvedení těchto složek v soulad skrze monumentální sakrální stavby, které sledují důležité astronomické procesy spojené pravděpodobně se zemědělskými cykly a vytvářejí posvátný axis mundi, kde vznikl svět a život. Pohřby s milodary ukazují na významný kult předků. Depersonalizované výtvarné umění vyzdvihuje provádění rituálního úkonu namísto jeho původce, ústředním motivem je pravděpodobně „svatá válka“, kterou ospravedlňuje krvavý rituál lidské oběti, jež je stěžejní pro trvání světa jak jej Teotihuacanci znali.

Vnímání městského centra svými obyvateli jako středobodu světa a vytváření obřadních struktur podle vzoru přírody či cyklů vesmíru Teotihuacan sdílí s dalšími urbánními středisky Mesoameriky, ale i jinde po světě. K pochopení této teorie nám může pomoci vysvětlení M. Eliadeho: „*Svět, který nás obklopuje a v němž lze vycítit přítomnost a dílo člověka – hory, které zlézá, obydlené a obdělané kraje, splavné řeky, města, svatostánky - mají svůj mimozemský archetyp pojatý jako „plán“ nebo „forma“ nebo prostě jen jako protějšek existující na vyšší kosmické úrovni.*“ (Eliade 1993: 14) Podle M. Eliadeho dává tento božský, nebeský či přírodní vzor základní pojetí smysluplné reality. Ustanovení metafyzického řádu v lidských obydlích a městech potvrzuje jejich správné a jediné platné zařazení do rytmu a struktury světa. Princip posvátné reprodukce tak ospravedlňuje nejen výstavbu monumentů, ale i průběh rituálů, protože vytvoření nového místa axis mundi a tedy provedení samotného božského aktu stvoření, který je už

z principu umístěn do středu světa, je třeba neustále obnovovat či znovupotvrzovat „...*nic nemůže trvat, co není „oživeno“, co nezíská „duši“ nějakou obětí; prototypem stavitelského ritu je oběť, která se odehrála při založení světa*“ (Eliade 1993: 20). Tento teoretický rámec osvětluje velmi přesvědčivě, jakou úlohu hrála jeskyně při zakládání města, stejně jako okolní hory a obřady obětování lidských životů.

Jeskyně mají v mesoamerickém kontextu úlohu místa odkud vzešel život a člověk. Nejznámější teotihuacanská přírodní jeskyně se nachází pod pyramidou Slunce, ale není zdaleka jedinou ve zdejší lokalitě. Její ústí je orientováno přímo na západ, což umožňuje provádět astronomická pozorování důležitých astronomických objektů - Slunce a Plejád. Zdá se, že tento uměle přetvořený prostor do tvaru čtyřlístého květu, mohl být jedním z důvodů pro přesun obyvatel v rané fázi osídlení a velmi brzy se stal místem kultu a obřadů. V mesoamerické ikonografii je tradičně jeskyně v duálním spojení s horou, kterou může představovat právě monumentální pyramida Slunce. Tato největší, nikoliv však nejstarší stavba obřadního centra metropole mohla hrát signifikantní roli při orientaci městské zástavby, jež se vyznačuje přísným dodržováním jednoho, podle některých autorů dvou základních směrů. Ohledně orientace i relativně přísného urbánního plánování v Teotihuacanu panuje již několik desetiletí živá diskuze. Pro příklad uvedeme teorii I. Šprajce, která rozvíjí obecně přijímaný předpoklad o hlavním směru odvozeném od dominanty údolí Cerro Gorda, severně položené vyhaslé sopky, do dvou jen mírně se lišících orientací. Obě osy - 15,30 stupně severovýchodně a 16,30 stupně jihovýchodně sledují horizont Slunce viděný z Citadely a Sluneční pyramidy v několika významných dnech, stanovených podle životně důležitých kalendářních zemědělských intervalů. Jako ideální pozorovatelná východu Slunce nad Cerro Gordo, které se dělo jen párkrát do roka, byla vystavěna samotná Sluneční pyramida. Nejen tématy kulturních manifestací pozorovatelných nebeských jevů v architektuře se zabývá subdisciplína antropologie archeoastronomie, jejíž závěry by mohly být jedněmi z klíčových pro pochopení ideového podloží kultur, obzvláště pak těch mesoamerických, které se zdály „posledlé“ vyměřováním a sladčováním svého světa s vesmírem.

Náboženskou představu hory, jako sídla bohů, najdeme rozšířenou po celé Mesoamerice, nejínak tomu je i v případě Teotihuacanu, interpretujeme-li známé vyobrazení z dvorce Tepantitla (Viz. Příloha č. 6) jako personifikovanou horu-jeskyni, ze které vyrůstá posvátný strom a která obdarovává životem v podobě vody, tekoucí z jejích rukou. Objevuje se nám tak známý stvořitelský mýtus povstání člověka z prapůvodních vod. Kvetoucí strom s dvěma proplétajícími se větvemi pak může

znázorňovat životodárnou vegetaci, která je odměnou bohů, ale také se může týkat kultu předků, kteří první stanuli na zemi a zasloužili se skrze provádění rituálů o tuto životně důležitou přízeň (Headrick 2007: 49). Systém víry Teotihuacanců nelze objasnit bez výše uvedených interpretací, protože rozpoznat ve složitých symbolech výtvarného umění jaký druh informací nesly bez dobových popisů či vysvětlení, je extrémně komplikované a nese v sobě nebezpečí nejednoho uklouznutí, která později způsobují velká nedorozumění. Pokusíme-li se porozumět náboženství Teotihuacanu, pak to bude nejlépe cestou popsání rituálů. Podle L. Manzanilly (1993: 96) můžeme rozlišovat přítomnost dvou druhů obřadní činnosti v metropoli – rituály domácí a rituály státní, avšak tyto dvě úrovně se v průběhu času mohly propojovat. To, co dříve patřilo do systému víry venkovského obyvatelstva, tedy kulty předků a vegetačních božstev, mohlo být, a důkazy nasvědčují, že tomu tak v některých případech doopravdy bylo, později zahrnuto do státní ideologie, která skrze kontrolu a provádění rituálu integrovala rostoucí a etnicky rozrůzněnou populaci v jeden celek. Posvátné město a všechny složky jeho společnosti byly pohlcovány všudypřítomnou vojensko-náboženskou ideologií, kterou posilovalo provádění rituálů ve dvorcích, chrámech jednotlivých administrativních celků i v sakrálních prostorách monumentálních struktur. Domácí rituál vycházel z původních rurálních tradic a úzce se týkal kultu předků, rodových linií či původu. Netušíme, jak přesně rituální činnost vypadala, ale zdá se, že mohla být spojována s tzv. Huehuateotls menšími soškami sedících starců, držících miskou na hlavě či zádech. Tyto vulkanické skulptury byly nalezeny ve dvorcích všech předpokládaných sociálních vrstev a názory na jejich význam se liší. Podle G. Cowgilla souvisely s kultem srdce a obětování, E. Pasztory je spojuje s obřadním pálením kadidla (Cowgill 1997: 141; Pasztory 1993: 53). Název Huehuateotls je opět výpůjčkou badatelů z kontextu aztécké kultury, tento druh sošek s koší na hlavě se objevuje v celé oblasti centrálního Mexika, názory na jejich funkci a význam v domácím rituálu jsou předmětem dohadů. Kult předků a rituály domácího prostředí také naznačuje hojný výskyt speciálních keramických kadidelnic a kamenných masek. V nálezech některých pohřbů archeologové objevili kousky těchto kadidelnic, jejichž ústředním motivem je maska připodobňující lidskou tvář a množství volně odnímatelných součástí – ozdob. Složené kadidelnice (Viz. Příloha č. 7) měly co dočinění se sociálním statutem mrtvého – u elit G. Cowgill předpokládá užívání kamenných masek připevněných na mortuary bundle, zatímco u méně významných osob stačila k uctění kadidelnice s podobnou, avšak maskou keramickou. Badatelé také předpokládají účelnou variabilnost odnímatelných součástí – kadidelnice se sestavovaly „na míru“ zemřelého a tyto charakteristické ozdoby pak byly uloženy do hrobu

spolu s tělem. Kamenných masek, které by se dochovaly na původním místě výskytu, však není mnoho a nikdy nebyly nalezeny v hrobech a mimo Cestu mrtvých. Spekulovanou možností je jejich připevňování na dřevěná těla a užití v náboženských procesích či v chrámech podél axiální osy města, kde v obou případech mohly představovat božstva či zbožštělé předky (Pasztesy 1993: 54). Nelze ani přehlédnout jejich možný význam jako rituálního orákula, obzvláště ve spojení s hustým dýmem vycházejícím z páleného kadidla, který mohl vytvářet posvátnou atmosféru umožňující transcendenci potřebnou při komunikaci s mrtvými. Také obřadní misky mohly sloužit jako kadidelnice, nelze však opomenout, že v mesoamerickém kontextu jsou obvykle spojovány s rituály prolévání krve a sebeobětování (Headrick 2007: 82). Do činnosti, které vedly k uctívání bohů, či jiným způsobem souvisely s náboženskou vírou, E. Pasztesy dále zařazuje již zmíněná procesí, zpívání písní, proslovy a pravděpodobně obřadní vylévání vody ze speciálních keramických nádob, které svým výtvarným ztvárněním odkazují na zasvěcení vodnímu božstvu, někdy nazývanému Tlaloc díky podobnosti s aztéckou symbolikou. Explicitních důkazů o způsobech provádění náboženských praktik je jen velmi málo, většina teorií je odvozena z interpretací nástěnných maleb a vyobrazení na keramice, dohromady s využitím znalostí z obecně mesoamerické kulturní tradice.

Další důležitou složkou, velmi pravděpodobně intenzivně prožívanou každým členem teotihuacanské společnosti, bylo provádění lidské oběti. Pro pochopení jednoho z nejkomplexnějších kulturních fenoménů Mesoameriky je třeba rozsáhlá interdisciplinární analýza, ve zkratce však můžeme říci, že základem rituálního vyjmutí srdce byl mýtus, který ustanovoval oběť člověka jako bezvýhradně nutnou pro fungování společnosti. Jak již bylo zmíněno výše, setkáváme se zde s principem opakování prvotního aktu bohů, jehož znovu-provedení muselo být plně zakotveno v ideologii metropole. Mayský *Popol Vuh* či aztécký stvořitelský mýtus o čtyřech sluncích jsou jedny z mála dochovaných vyprávění v mesoamerické tradici, které prokazují minimálně kontaminovanou formu vlivem kultury evropských kolonizátorů. Tyto narace vysvětlují základní postoje a přístupy k životu a místu člověka ve světě, způsoby, jakým funguje interakce mezi zemí a nadpřirozenou sférou, dozvídáme se z nich, že lidská oběť, nejlépe lidského srdce, vyživuje slunce a dává mu sílu pokračovat v jeho denním i celoročním koloběhu. V Mesoamerice existovaly i další preferované způsoby obětování, například stětím, zastřelením, utopením, stažením z kůže, upálením, ulitbou vlastní krve. Je třeba říci, že lidská oběť je upřednostňována před zvířecí. Jednotlivé druhy obětí se pojily s určitými druhy rituálů a bohy, či jejich aspekty. Myšlenkový postoj postoupení bohům toho

nejcennějšího co člověk má, je také nedomyslitelně spjata s kultem tzv. Svaté války, kterou někteří autoři předpokládají jako stěžejní, řekněme, vývozní artikl v ideologii Teotihuacanu (Coggins 1993: 143). Svatá válka byla způsobem získávání zajatců k tolik potřebnému rituálu, zároveň ospravedlňovala násilnou expanzi do okolních oblastí, byla plně zakotvena v každodennosti obyvatel města skrze existenci válečnických spolků, ale byla připomínána i symbolicky ve výtvarném umění. Válečník tančící se srdcem nabodnutým na obsidiánovém ostří či tajemná božstva s náhrdelníky ze srdcí jsou podle E. Pasztory charakteristickým vyobrazením pro Teotihuacan, kde je tento životodárný orgán ústředním motivem výtvarné symboliky jako nikde jinde v Mesoamerice (1993: 48). Můžeme předpokládat, že lidská oběť a válečnictví jsou ve vztahu s pozorováním nebeských pohybů planety Venuše a Slunce a kalendářními zemědělskými cykly. Na tento aspekt upozorňuje ikonografie propojením božstva, některými autory identifikovaným jako Velká Bohyně (Great Goddess) se symbolikou srdce a oběti. Jak zmiňuje E. Pasztory (1993: 49) charakter bohů, stejně jako rituálů, je v Teotihuacanu velmi nejasný. Zobrazované entity zakládají představu laskavosti a obdarovávání skrze bující plodiny a květiny a hojnost vody a zvíře. Rozpleteme-li však tato vyobrazení pomocí přidružených symbolů srdce a obsidiánového ostří, dostáváme myšlenkový postoj, který pouze více upřednostňuje přírodní štědrost a darování života před explicitním vyjádřením hrůzy a smrti oběti, jak známe například od pozdějších Aztéků. Pouze obětování může přinést nový život.

Dalším typickým mesoamerickým prvkem, který můžeme v Teotihuacanu najít je tzv. *nagualismus* – představa proměny válečníka ve v podstatě totemické zvíře, které dává sílu, spirituální ochranu a nadpřirozené schopnosti. Proměnou v naguala bojovník zároveň ztrácí určitou odpovědnost, je opět směřován univerzálními přírodními zákony vedoucími k boji a smrti. Mezi nástěnnými malbami v Teotihuacanu můžeme tak nalézt zajímavé vyobrazení zvířat, nesoucích jednu či více insignií válečnických řádů či všetecké symboliky v různých fázích proměny. Přeměna v naguala mohla být součástí šamanských rituálů, umožňovala komunikaci s nadpřirozenou sférou, transcendenci. Spekulovaným bodem je nutnost oběti k samotné transformaci a tudíž provázanost šamanství či kněžského statutu se systémem válečnických spolků a kultem Svaté války (Headrick 2007: 86). Víra v naguala jako patrona, možnost jeho ztělesnění skrze rituál či nutnost získat zajatce k takovému rituálu, můžeme považovat za principy, které spadají do širší válečnické a hlavně státní ideologie. Zdánlivě nucené podřízení krvelačným praktikám, účastnění se válek muselo být podle Headrick (2007: 139) vykompenzováno určitým druhem odměny,

kteřou představovala posmrtná sláva a privilegované postavení v podsvětních strukturách, tuto náboženskou představu opět nalezneme i v jiných mesoamerických kulturách. Pro Teotihuacan se však nabízí idea specifického postavení bojovníka, který se účastní válek, je posvěceným vyslancem svatého města, středu světa a jeho přirozená touha po životě je usměrňována pomocí státní ideologie, která oslavuje jeho hrdinské činy a smrt. Tato podřízenost jedince vůči společnosti funguje na principu příslibu existence mimo hranice běžné reality a byla, zdá se, pevně ukotvena v myslích obyvatel metropole i skrze všudypřítomnou válečnou symboliku ve výtvarném umění. Ikonograficky je totiž ztotožňována, mimo jiné, hlavně se symbolem motýla, který představuje duši mrtvého válečníka, procházející transformací smrti a znovuzrození. K jeho dalším aspektům je přiřazováno i spojení s vodním světem, bohem Tlalocem, který je v některých náboženských systémech Mesoameriky vládcem právě podsvětí a životodárných vod.

Způsob, jakým byla posvěcena stavba pyramidy Opeřeného hada, nám dává nahlédnout do dalšího významu obětování. V základech této sakrálně-administrativní budovy bylo nalezeno na dvě stě obětovaných jedinců, oděných a vybavených jako válečníci. Není jisté, šlo-li o zajatce či elitní bojovníky, kteří doprovázeli zasvěcení monumentu nebo snad dokonce hrob zemřelého vládce, jak někteří badatelé předpokládají, ale umístění obětí do základů je přinejmenším ve shodě s takovou praktikou i na úrovni apartment compounds. O významu vojenských jednotek a jejich vysokému společenskému statutu v Teotihuacanu tedy nelze pochybovat, stejně jako o orientaci státní ideologie na válku a obětování v souladu s kosmickým a přírodním řádem. Zdá se, že válečný kult mohl stát v pozadí vzestupu města, což dokládá i rozšiřování vojenské symboliky ve výtvarném umění ve shodě s kulturní a mocenskou expanzí.

Základní vlastností teotihuacanského pantheonu, poplatně mesoamerické tradici, je jeho nejednoznačnost. Zdá se, jakoby aspekty bohů byly napříč časem zaměňovány, a jejich charakter je velmi často opoziční. Jen obtížně tak můžeme stanovit obecně platný výčet a charakter nadpřirozených mocností, jež stály v centru kultu uctívání či náboženské víry. To, co někteří badatelé považují za diagnostické rysy pro určitého boha, mohou být jen volně zapůjčitelné variabilní atributy, tato nejasnost platí i v otázce pohlaví. Nejvíce spekulovaným božstvem je Velká Bohyně, podle některých nadřazená všem ostatním, jako univerzální přírodní plodící božstvo s aspektem štedrosti i po krvi lačnické matky všeho živého. Plodící sílu ovládá ale také bůh Bouře (Storm God), někdy nazývaný Tlaloc, který je spojován s deštěm, bouřkami a kropobitím, jeho dalším aspektem je válečnictví. Třetím nejdůležitějším zástupcem pantheonu je Opeřený had, kterého badatelé dávají do

souvislosti s prvotním krokodýlem, který se zrodil z chaosu a vytvořil svět, a tak je opět propojován s vegetací a plodící silou. Opeřený had má však také druhou významovou rovinu – objevuje se jako válečný ohnivý had a odkazuje na roli v bojovníckých řádech a mocenských strukturách. Každý z bohů uctívaných v Teotihuacanu nese celou řadu ikonografických komplexů, kterými jsou reprezentovány, tak například k Tlalocovy patří kruhové brýlové obroučky, k Velké Bohyni zase ruka s pařáty, k Opeřenému hadu členka z peří. Jak bylo ale řečeno výše, argumentace k jejich vzájemnému přiřazení stojí na interpretaci a analogiích z dalších mesoamerických kultur a mohou být z větší části mylné.

Mesoamerický kalendářní systém jak jej známe od dob Olméků, ale hlavně Mayů a Zapotéků, a jeho přítomnost v Teotihuacanu, je předmětem velkých sporů. Nejnovější nálezy ukazují, že rozměry staveb hlavních struktur metropole odpovídají počtům rituálního 260-ti denního kalendáře i 360+5-ti denního slunečního kalendáře, možná dokonce i princip dlouhého počtu. (Cowgill 2008: 969). Absence přímých důkazů na kamenných sochách či výtvarných vyobrazeních je však matoucí. Zdá se, že teotihuacánská společnost necítila potřebu zaznamenávat své výpočty a významné události ve stylu ostatních mesoamerických kultur, přinejmenším na trvanlivých materiálech. Některé znaky a skupiny znaků byly v posledních dvou dekáдах rozkódovány jako piktografický písemný systém obdobný u Aztéků. R. Langley, průkopník v této oblasti, začal jako první hlouběji zkoumat ikonografii Teotihuacanu na nástěnných malbách a keramice a vyvrátil dosud tradovanou představu o aliterárnosti této kultury (Langley 1993: 132-135). Ve výtvarném umění Teotihuacanu lze rozlišit množství atributivních symbolů, které podávají vodítko k charakteru zobrazovaného. Je používán familiérní objekt k identifikaci jednotlivých témat, například šipky atlatl oštěpů odkazují na válečnictví. Mimo tato vylíčení přírodních objektů či abstraktních motivů s přidruženými přívlastkovými kódy však stojí další grafické elementy, které do dané kompozice nezapadají, jsou na okrajích, jakoby dále komentují. Právě tyto skupiny znaků jsou klíčem k teotihuacánskému hieroglyfickému písmu. Pokračovatelem studia symbolického systému byl Taube, který tvrdí, že v Teotihuacanu byla vysoce rozvinutá forma psaní a uvádí přesvědčivé paralely se systémem Aztéků a Zapotéků. Právě podobnost se zapotéckou tradicí odkazuje na možný vývin specifického teotihuacánského zápisu z Oaxacy. Taube také v Teotihuacanu předpokládá existenci kodexů a uvádí analogii z aztéckého světa, kde je obdobná absence stél a nápisů na trvanlivých objektech a poukazuje, že nebýt příchodu Španělů, mohla být aztécká kultura pro současné badatele stejně záhadná (Taube 2000: 47).

Problémem při studiu výtvarného umění Teotihuacanu je tedy jeho zdánlivá nečitelnost. To, co však my považujeme za tajemné, muselo pro obyvatele metropole nést běžně rozpoznatelná smysluplná sdělení. Přítomnost nástěnných maleb různých úrovní komplikovanosti je dokumentována ve všech ubytovacích dvorcích a je více než pravděpodobné, že výběr motivů nebyl náhodný, nýbrž musel nést mnoho ze základní ideologie města a jeho obyvatel. Také potřeba manifestovat kulturu touto symbolickou formou je sama o sobě signifikantní a byla záměrným dílem státu, který tak vytvářel koherentnější a kooperativnější společnost (Paszatory 1993: 83). A. Headrick po vzoru E. Paszatory dělí mesoamerické výtvarné umění na konceptuální a perceptuální. Zatímco do druhé kategorie spadá například mayská či olmécká obraznost, jejímž cílem je ukazovat skutečnost pomocí obecně přijímaných konvencí, teotihuacanské umění, které považuje za konceptuální, pracuje s méně zřejmými referencemi k světu pozorovatelnému kolem nás, je jakýmsi nositelem dalšího významu „ *Style is not a function of ability, instead, it reflects a conscious choice on the part of the artist.* “ (Headrick 2007: 14). Ideologický a politický záměr určuje výtvarný styl.

Můžeme tak shrnout, že mezi nejdůležitější prvky výtvarného projevu Teotihuacanu patří nenarativní charakter vyobrazení, která tolik nevyprávějí příběhy o činech lidí ani bohů, jako spíše symbolicky poukazují na stávající situaci. Dále, že raději zobrazuje jedince při vykonávání rituálu, ve službě vyššímu náboženskému cítění, než by oslavovalo činy vládců a elitních skupin. V ikonografii se často objevují zvířata, zdá se, že častěji než lidé, zde však může vyvstat problém, nejde-li o naguala – přeměněného šamana, válečníka či oběť. Princip hravosti a vysoké abstraktnosti je patrný v některých scénách jakoby z jiné reality. Při ztělesňování božstev jsou často vidět jen některé jejich části – ruce, hlava nebo oko. Teotihuacanská společnost také zřejmě dávala přednost vlastním postupům ztvárnění, než výpůjčkám z jiných kultur, přesto jsou analogie v rámci kulturního kontextu mesoamerického areálu velmi přínosné. Symbolický systém obsahuje celou řadu znaků, které považujeme za signifikantní pro určitou společenskou skupinu, tyto obrazové prvky jsou však někdy záměrně deformovány, aby byly lépe rozpoznatelné – například kruhové náušnice jsou odznakem elity, čelenka symbolizuje vládnoucí vrstvu, motýl duši válečníka – argumentace k tomuto přiřazování však stojí na vratkých základech. Násilí není v Teotihuacanu explicitně zobrazeno, pouze jeho důsledky, jako v případě srdcí nabodnutých na obětní nůž. A neposledně i architektura je nositelem symbolického významu – geomantická orientace či styl talud-tablero integrují a potvrzují ideologii a výjimečnost postavení města i jeho obyvatel.

4. Závěr

Teotihuacan byl prvním významným ceremoniálním střediskem v centrální mexické vysočině. Vyrosl z původních vesnických pospolitostí v rozlehlou metropoli s vysokou hustotou obyvatelstva. Ke konci prvního století n.l. byly dokončeny monumenty pyramidy Slunce a Měsíce, o padesát let později následovala pyramida Opeřeného hada, umístěná v uzavřeném dvorci Citadely. Zatímco první tři nebo čtyři století existence města se jeho vládnoucí složky soustředily na budování takovýchto velkolepých sakrálních struktur, kterou jsou hluboce integrovány do geomantického rozvržení místa i ideového zaměření obyvatel, ve staletích nadcházejících dochází k obratu a kultura sama sebe dále manifestuje skrze sociální program výstavby kvalitativně zcela odlišných rezidencí pro veškeré obyvatelstvo. Tyto nově vzniklé ubytovací struktury se stávají jedním z charakteristických prvků metropole, na jejích zdech se nachází klíčové ikonografické prvky k porozumění ideového podloží vládnoucí elity. V průběhu sedmého století n.l. se Teotihuacan dostává do populační deprese a většina sakrálních a administrativních budov je rozbořena a spálena, přestože je město nadále obýváno, jeho sláva a vliv rychle utichá, do popředí se dostávají nové kultury Mexického údolí. Město Teotihuacan sdílí kulturní rysy s olméckým i zapotéckým světem, etnická a jazyková identita je však dodnes velkou záhadou. Nejvýznamnější etnohistorický referenční rámec máme díky svědectví z doby pozdějších Aztéků, kteří městu připisují místo ve stvořitelském mýtu. Archeologické, ikonografické a epigrafické záznamy jsou základními vodítky pro studium a interpretace současných badatelů.

Zdá se, že město bylo od počátku formováno silnou náboženskou vírou v jeho umístění ve středu světa a tato idea byla posilována rituálními praktikami, které probíhaly na všech úrovních společenského žebříčku. Politické postavení vládnoucí vrstvy pravděpodobně vycházelo z kontroly skupiny kněží a odborníků na kalendářní výpočty. Znalosti a pozorování pohybů nebeských těles umožňovalo do určité míry předpovídat důležitá kalendářní data pro zemědělské události jako byla setba či sklizeň, na jejichž správném načasování závisel život populace. Nebeský řád se stal posvátným vzorem pro pozemskou sféru, jejich sladění mělo umožnit společenskou stabilitu a trvalost. Vládce či vládci Teotihuacanu byli rekrutováni z rodových linií, vzájemně mezi sebou soupeřících o moc. Jejich schopnost kontrolovat a usměrňovat obyvatelstvo byla založena na silné státní ideologii, která se opírala o represivní složky válečnických řádů, hrajících zásadní roli ve Svaté válce, válečných střetech s blízkými i vzdálenými obyvateli, jež poskytovaly

dostatečné množství zajatců k rituálům obětování. Teotihuacan zřejmě politicky kontroloval či přinejmenším kooperoval s některými mesoamerickými městy na důležitých obchodních stezkách, o kosmopolitnosti nasvědčuje několik cizineckých čtvrtí. Klíčem k porozumění sebeidentifikaci Teotihuacanců je výtvarné umění, které vykládá o charakteru místního pantheonu a pozici člověka ve světě. Pro blahodárnou komunikaci mezi nebem a zemí bylo zapotřebí řádné provádění rituálů, které umožňovalo historickou i metafyzickou kontinuitu společnosti.

Rozsah této práce neumožňoval zabývat se některými složkami kultury jako náboženský systém či výtvarná symbolika do patřičné hloubky. Z načrtnutého společenského uspořádání však vyplývá, že právě ony oblasti jsou klíčové pro porozumění Teotihuacanu a mezinárodní studie posledních dvou desetiletí tento trend jen potvrzují. Věřím, že je jen otázkou času, kdy odhalíme pravé významy dnes skrytých obsahů, ať už hieroglyfického písma či vyobrazení na nástěnných malbách a keramice, a tímto směrem bych v budoucnosti ráda směřovala své badatelské úsilí.

5. Seznam použité literatury a odborných pramenů

- Carrasco, D. 1999. *Náboženství Mezoameriky: Kosmovize a obřadní centra*. Praha: Prostor.
- Cowgill, G. L. 1997. State and Society at Teotihuacan, in: *Annual Reviews of Anthropology* 26: 129-161.
- Cowgill, G. L. 2008. An update on Teotihuacan, in: *Antiquity*, 82: 962-975
- Cowgill, G. L. 2008. The Central Mexican Highlands from the rise of Teotihuacan to the decline of Tula, in: *The Cambridge History of the Native Peoples of the Americas* 2(1), ed. Adams, R. E. W. and J. M. MacLeod. 250-317. Cambridge University Press.
- Eliade, M. 1993. *Mýtus o věčném návratu*. Praha: Oikymenh.
- Eliade, M. 2008. Teotihuacan: hlavní město říše, in: *Dějiny náboženského myšlení* (4): 35-40. Praha: Oikymenh.
- Gamio, M. 1922. *The Population of the Valley of Teotihuacan: Introduction, synthesis and Conclusions*. Mexico: Department of Anthropolgy.
- Headrick, A. 2007. *Teotihuacan Trinity*. Austin: University of Texas Press.
- Herskovits, M. J. 1956. *Man and his Works: The science of Cultural Anthropology*. New York: Alfred a Knopf.
- Herskovits, M. J. 1997. Akulturační proces kulturního přenosu, in: *Cahiers du Ceres* 12: 27-48. překlad Thein K.
- Katz, F. 1989. *Staré americké civilizace*. Praha: Odeon.
- Kaufman, T. 1994. The Native Languages of Meso-America, in: *Atlas of the Worlds Languages*: 34-41, New York: Routledge.
- Kašpar, O. 1999. *Dějiny Mexika*. Praha: Lidové Noviny.
- Kostičová Z. M., M. Křížová a S. Květinová. 2011. *Krvavé rituály Střední a Jižní Ameriky*. Praha: Nakladatelství XYZ.
- Kirchhoff, P. 1943. Mesoamérica: Sus límites Geográficos, Composición Étnica y Caracteres Culturales, in: *Acta Americana* 1: 92-107.
- Millon, R., E. Pasztory, M. C. Serra Puche, K. Berrin, L. Manzanilla, R. C. Castro, C. S. Sánchez, G. L. Cowgill, J. C. Langley, C. Ch. Coggins, E. M Moctezuma a L. L. Luján. 1993. *Teotihuacan: Art from the City of the Gods*. The Fine Arts Museum of San Francisco.
- Opatrný, J. 2003. *Mexiko: Stručná historie států*. Praha: Libri.
- Owusu, H. 2004. *Symboly Inků, Mayů a Aztéků: Symbolika zmizelých národů*. Olomouc: Fontána.

- Raková, S. 2005. *Víra, rasa a etnicita v koloniální Americe*. Praha: Lidové Noviny.
- Slavík, I. 2000. *Popol Vuh: Mystická kniha Mayů*. Praha: Dauphin.
- Šprajc, I. 2001. *Orientaciones astronómicas en la arquitectura prehispánica del centro de México*. Mexico F. D. : INAH.
- Šprajc, I. 2005. More on Mesomaerican Cosmology and Cityplans, in: *Latin American Antiquity* 16(2): 209-216.
- Taube, K. 2000. The Writing System of Ancient Teotihuacan, in: *Ancient America* 1.
- Villasenor, I. 2006. The Feathered Serpent Pyramid at Teotihuacan: decay, conservation and future perspectives, in: *Conservation and Management of Archeological Sites* 8: 17-26
- Weissert, W. 2002. Tunneling through Teotihuacan, in: *American Archeology* 6 (1).

7. Seznam obrazových příloh

1. Mapa ceremoniálního centra Teotihuacanu

<http://documents.stanford.edu/michaelshanks/146> [duben 2012]

2. Chronologie Teotihuacanu založená na keramických střepech podle G. L. Cowgilla (Cowgill, G. L. 1997. State and Society at Teotihuacan, in: *Annual Reviews of Anthropology* 26: 131.

3. Mapa Centrální mexické vysočiny (Cowgill, G. L. 2008. The Central Mexican Highlands from the rise of Teotihuacan to the decline of Tula, in: *The Cambridge History of the Native Peoples of the Americas* 2(1), ed. Adams, R. E. W. and J. M. MacLeod. 261. Cambridge University Press.)

4. Jemná oranžová keramika

<http://www.latinamericanstudies.org/thin-ware.htm> [duben 2012]

5. Rezidence Yayahuala

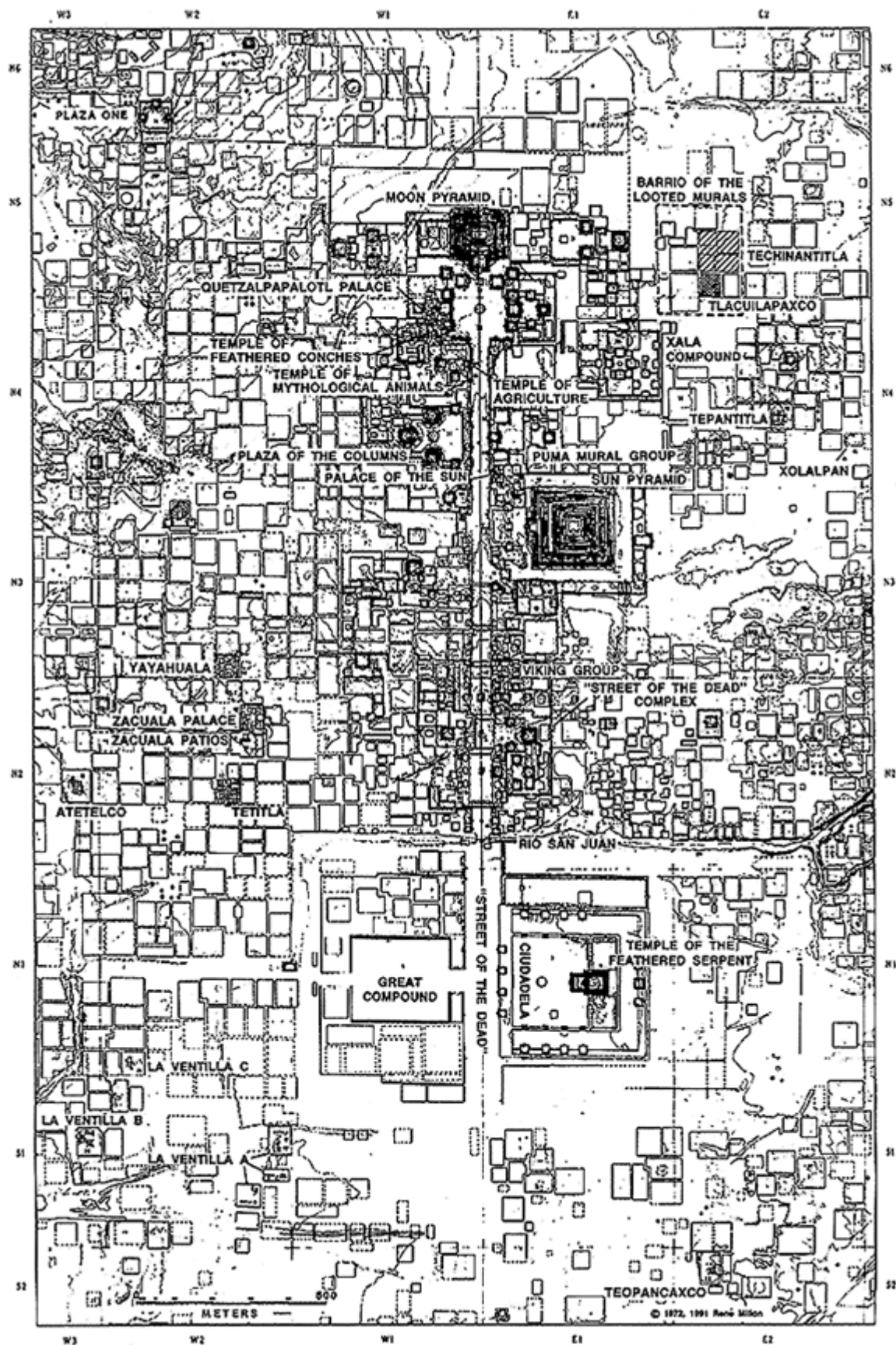
<http://zacualahabitacional.blogspot.com/2011/05/yayahuala.html> [duben 2012]

6. Nástěnná malba v Tepantitla (Headrick, A. 2007. *Teotihuacan Trinity*. Austin: University of Texas Press, s. 15)

7. Složená kadidelnice

<http://www.latinamericanstudies.org/teotihuacan/censer-1.gif> [duben 2012]

6. Přílohy

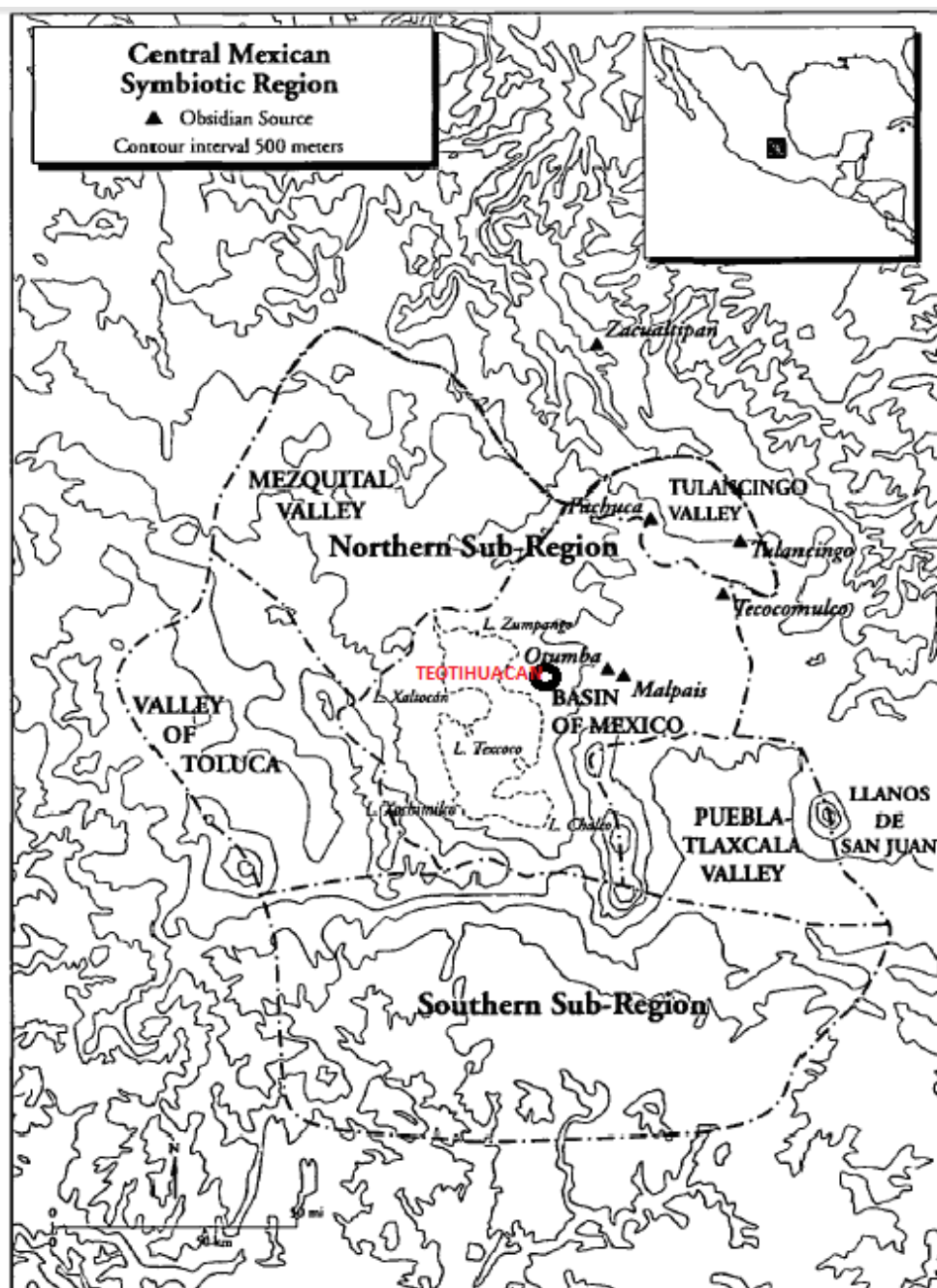

1. Mapa ceremoniálního centra Teotihuacan

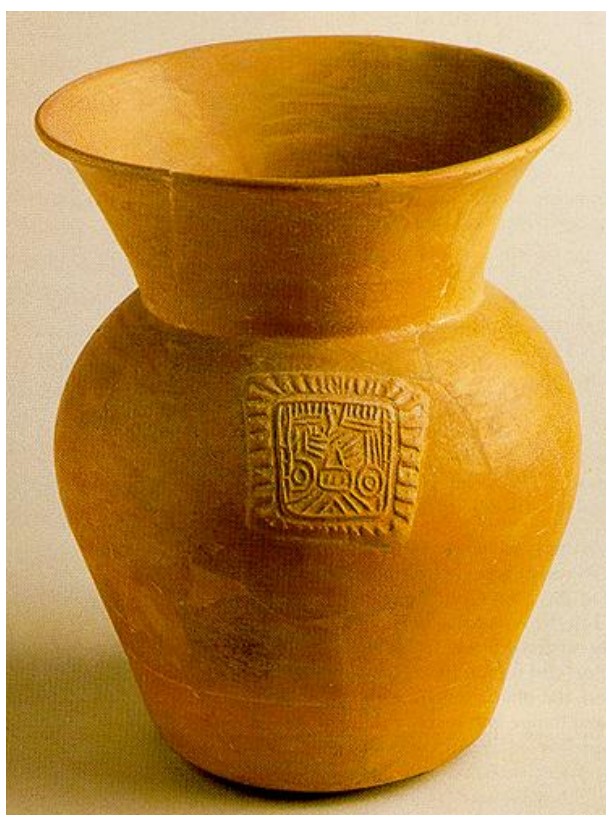

2. Chronologie Teotihuacan založená na keramických střepích podle G. L. Cowgilla

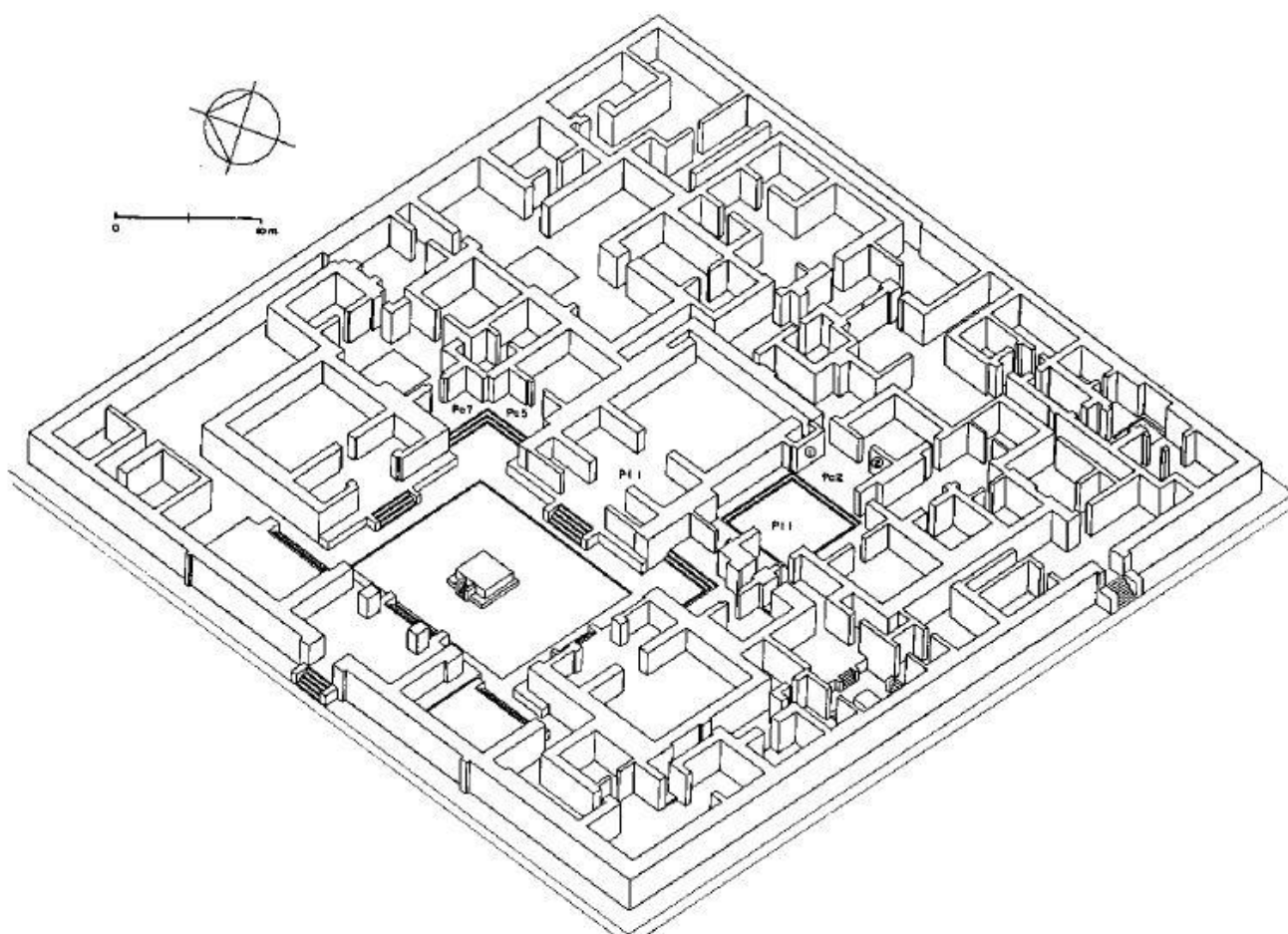

3. Mapa Centrální mexické vysočiny

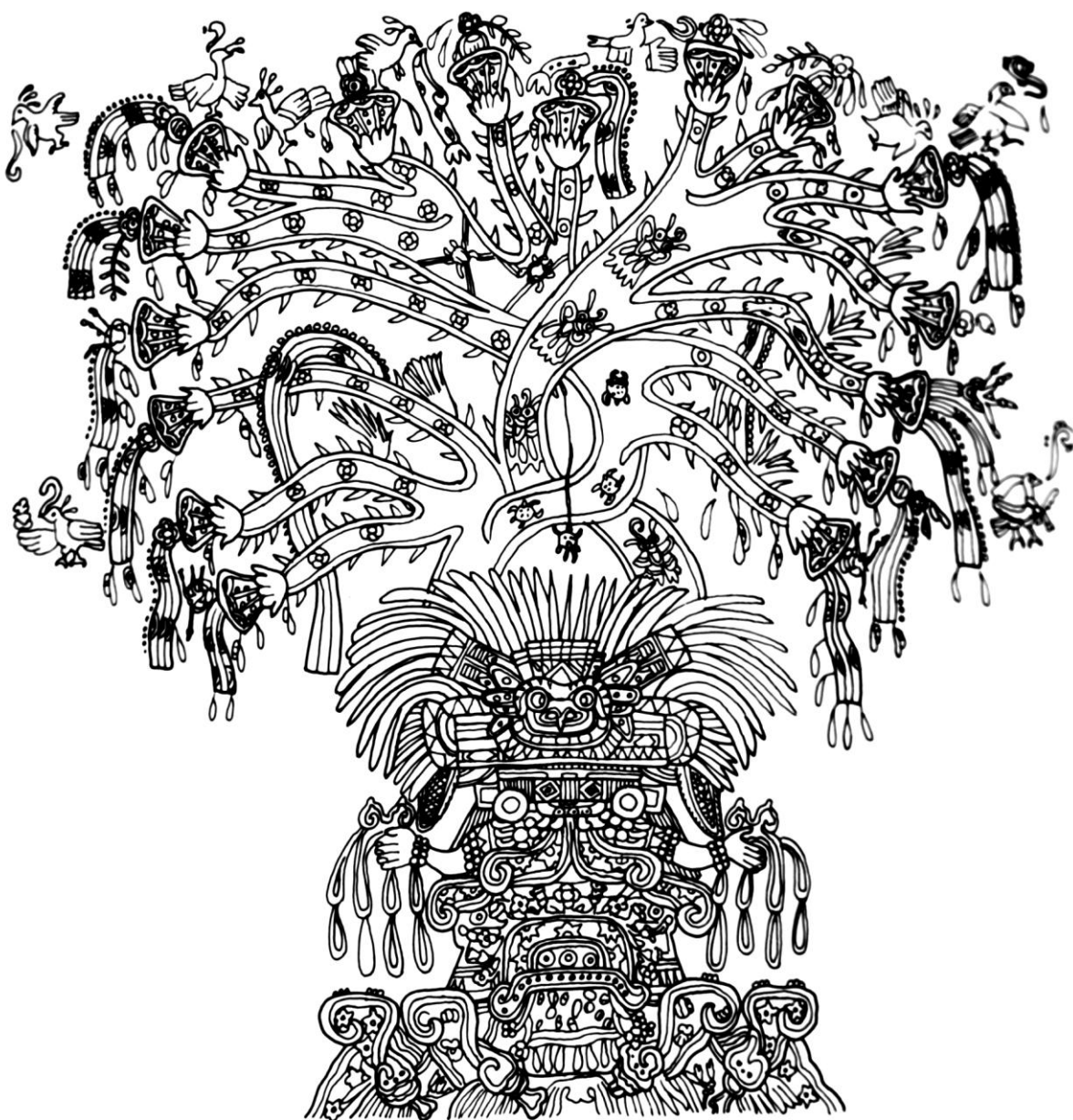
4. Jemná oranžová keramika

- nádoba „olla“, charakteristický obchodní artikl Teotihuacanu

5. Rezidence Yayahuala

Ubytovací dvorec, reprezentující charakteristické rozvržení obytného prostoru Teotihuacanu. Preferovaný směr vstupu probíhá od západu k východu, ve středu komplexu se nachází rituální patium, obklopené třemi portiky, obvykle vyzdobenými nástěnnými malbami.

6. Nástěnná malba v Tepantitla

Detail černobílé reprodukce nejznámější nástěnné malby Teotihuacanu, která zobrazuje Velkou Bohyni nebo podle některých autorů personifikovanou horu-strom.

7. Složená kadidelnice

Ukázka kadidelnice typicky teotihuacanského vzhledu. Do spodní části, připomínající vzhledem přesýpací hodiny, se dávalo kadidlo. Horní část ukrývá tubus, kterým vycházel kouř zpoza masky. Ozdobné prvky byly volně odnímatelné.